

RmR

Attributen

Samenvatting

De collectie van waardevolle attributen in deze deelpublicatie is het resultaat van de 'Speurtocht naar Waarden', een digitale enquête. De attributen kunnen tastbaar of ontastbaar zijn en belichamen iets dat waardevol is aan de buurt, het gebouw of een gebouwdeel. Inzicht in de waardevolle attributen is belangrijk om ze bij een renovatie te kunnen behouden of (in nieuwe vorm) terug te brengen. Uit de antwoorden van de digitale enquête is een selectie gemaakt en vervolgens zijn deze attributen gegroepeerd binnen thema's. Per attribuut is aangegeven op welk schaalniveau het zich bevindt en wat voor soort waarde het vertegenwoordigt. Positieve maar ook negatieve waarderingen uit de enquête geven inzicht in de meningen van stakeholders. De attributen worden in historische context geplaatst (vanuit welke ideologie zijn ze ontworpen?) en binnen toekomstige mogelijkheden (zijn er kansen of bedreigingen?). Het overzicht van attributen heeft direct betrekking op de casestudies Bijlmerplein en Goedewerf, maar heeft ook geldigheid voor andere vergelijkbare Post 65 woongebouwen.

Deze deelpublicatie is onderdeel van het onderzoeksproject Renoveren met Respect, uitgevoerd door de TU Delft met subsidie van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, in kader van het programma Erfgoed en Duurzaamheid. Betrokken onderzoekers zijn: Lidwine Spoormans, Sean Huizinga, Nicholas Clarke, Hielkje Zijlstra, Wessel de Jonge, Thaleia Konstantinou, Alexandra Fröwis, Erwin Mlecnik, Vincent Gruis.

Tekst: Lidwine Spoormans
Redactie: Lidwine Spoormans
Lay-out en webdesign: Armance Coppoolse en Rein Bange
Afbeelding op de omslag: De Graafschap - Capelle
© TU Delft, 2023

Introductie

Dit is de attributen-catalogus, behorend bij het onderzoeksproject 'Renoveren met Respect', uitgevoerd door de Technische Universiteit Delft. Het doel van het onderzoek is om een methode te ontwikkelen die erfgoedwaarden incorporeert in ontwerpbeslissingen voor duurzame woningrenovatie.

Deze attributen-catalogus vormt samen met de interventie-catalogus de informatie voor het opstellen van renovatie scenario's. Uitgangspunt van het onderzoek is dat wanneer duidelijk is welke attributen waardevol zijn en waarom, deze beter kunnen worden geïntegreerd in de noodzakelijke plannen voor renovatie en beheer. Zo kan erfgoed duurzame stedelijke ontwikkeling bevorderen.

Attributen

In het onderzoek wordt een holistische benadering ten aanzien van erfgoedwaarden gehanteerd, inclusief bijvoorbeeld sociale, esthetische, economische en historische waarden. Waarin herkennen we die waarden en hoe kunnen we ze behouden? Attributen kunnen worden omschreven als waardendragers; ze belichamen dat wat waardevol wordt gevonden. Attributen zijn *wat* wij waarderen en de waarden zijn de reden(en) *waarom* iets waardevol is (Veldpaus, 2015, p. 128). Attributen kunnen tastbaar zijn, bijvoorbeeld een architectonische vorm, gebouwelement of materiaal, of ontastbaar zoals een sfeer of ruimtelijke kwaliteit. Een ontastbaar attribuut, zoals een architectonisch concept of stedelijk identiteit, kan bestaan uit specifieke fysieke sub-attributen (Sobhani Sanjod, 2016, pp. 5-6). Door het in kaart brengen en conserveren van de specifieke (sub-)attributen zullen ook de ontastbare attributen en de daarbij horen waarden behouden blijven.

Stakeholders

Om de benodigde verduurzaming van woningen te realiseren is draagvlak nodig. De Omgevingswet stelt dat participatie zorgt voor meer draagvlak, betere besluiten en tijdwinst kan opleveren (BZK, 2021).

Ook op Europees niveau wordt betrokkenheid van stakeholders gepromoot in de Faro Conventie (Council-of-Europe, 2005). In dit onderzoek naar de waardering van attributen zijn stakeholders uitgenodigd die een professionele betrokkenheid hebben bij woningrenovatie. Als adviseurs en beleidsmedewerkers hebben zij directe invloed in (ontwerp)beslissingen in toekomstige renovatieprocessen. De technieken en modellen die worden ontwikkeld in het onderzoek, worden ook geschikt gemaakt voor burgerparticipatie. De attributen van een omgeving kunnen verschillende dingen betekenen voor verschillende groepen en individuen. Er kunnen vele 'eigenaren' van erfgoed zijn, van juridisch eigendom tot bezit in de herinnering (Fairclough, 2009, p. 37). De diversiteit in waardering, positief en negatief, is in de catalogus opgenomen zodat deze kan worden meegenomen in het ontwikkelen van scenario's.

Werkwijze

Voor het onderzoek naar de erfgoedwaardering is een digitale app ontwikkeld: de 'Speurtocht naar Waarden'. Deelnemers bezochten de casestudy locaties, Goedewerf in Almere Haven en Bijlmerplein in Amsterdam Zuidoost, en vulden aan de hand van aanwijzingen en vragen in de app de digitale enquête in. Hierin werd voor diverse schaalniveaus (buurt, gebouw, materiaal etc) gevraagd wat deelnemers waardevol vinden (attribuut) en waarom (waarde). Met behulp van coderingssoftware werden alle antwoorden geanalyseerd. Alle bijdragen werden benaderd met open codering, waarbij een lijst van specifieke attributen werd ontwikkeld. De antwoorden zijn gegroepeerd tot overeenkomstige attribuut-groepen. Vervolgens is een selectie van de belangrijkste attributen gemaakt, op basis van hoe vaak een attribuut genoemd is. De specifieke attributen, meestal fysieke kenmerken, zijn gegroepeerd in thema's. Een thema kan beschouwd worden als een ontastbaar, overkoepelend attribuut. Door de specifieke, tastbare attributen te behouden wordt ook het ontastbare gerespecteerd. De attributen zijn gerelateerd aan een bepaald schaalniveau (van buurt tot materiaal) en komen bij één casestudy voor of bij of beide.

De catalogus noemt per attribuut de waardering (positief en negatief), mogelijke kansen en bedreigingen voor de toekomst, de oorspronkelijke ideologie en gerelateerde voorbeelden en literatuur. De huidige waardering is leidend bij de selectie van attributen in dit onderzoek. De gevonden attributen beslaan daardoor niet alle historisch belangrijke aspecten en brengen ook attributen aan het licht die niet specifiek voor de Post 65 woningbouw zijn. De informatie over de achterliggende ontwerpideologie die per attribuut wordt beschreven geeft echter wel inzicht over de intenties en hoe deze behouden of opnieuw vormgegeven kunnen worden.

Illustratie van enquête in digitale app 'Speurtocht naar Waarden'.

Resultaat

Het resultaat is een catalogus van de belangrijkste attributen van de casestudies Goedewerf in Almere Haven en Bijmerplein in Amsterdam Zuidoost, gebaseerd op de erfgoedwaardering van aan het onderzoek deelnemende stakeholders. In eerste instantie is de catalogus bedoeld als informatie voor het opstellen van scenario's voor duurzame renovatie binnen het project Renoveren met Respect. In tweede instantie is het ook een exploratie van attributen die representatief zijn voor de woningvoorraad gebouwd tussen 1965 en 1985 en vormt het een start onderzoek naar algemene geldigheid van deze attributen, achterliggende ideologie, huidige waardering en mogelijkheden voor de toekomst.

Attributen

<i>Attributen</i>				
<i>Thema</i>	<i>Attribuut</i>	<i>Schaalniveau</i>	<i>Waardencategorie</i>	<i>Case study</i>
De traditio- nele stad	Multifunc- tioneel programma	Buurt	Karakter > Identiteit Karakter > Veiligheid Gebruik > Diensten	Bijlmerplein
	Middel- hoogbouw	Buurt/ En- semble	Karakter > Esthetiek Karakter > Ruimtelijk	Bijlmerplein Goedewerf
	Formele samenhang van het gebouwde ensemble	Ensemble	Karakter > Ruimtelijk Karakter > Identiteit Karakter > Esthetiek	Bijlmerplein
Traditioneel materiaalge- bruik	Baksteen	Component	Karakter > Esthetiek Gebruik > Binnen- klimaat Bestuur > Exploitatie	Bijlmerplein Goedewerf
	Detailering van het metselwerk	Component	Karakter > Esthetiek Karakter > Identiteit	Bijlmerplein
	Kleur van het metsel- werk	Component	Karakter > Esthetiek Karakter > Identiteit Gebruik > Binnen- klimaat	Bijlmerplein

<i>Attributen</i>				
<i>Thema</i>	<i>Attribuut</i>	<i>Schaalniveau</i>	<i>Waardencategorie</i>	<i>Case study</i>
Differentiatie	Woning-samenstelling binnen het gebouwde ensemble	Ensemble	Karakter > Sociaal Karakter > Identiteit	Goedewerf
	Gespikkeld bezit	Ensemble	Karakter > Sociaal Bestuur > Keuzevrijheid	Goedewerf
	Balkons, loggia's en erkers	Gebouw	Karakter > Esthetiek Karakter > Ruimtelijk	Bijlmerplein
	Nissen, hoeken en poorten	Gebouw	Karakter > Esthetiek Karakter > Veiligheid Karakter > Ruimtelijk	Bijlmerplein Goedewerf
	Woningdifferentiatie	Woning	Karakter > Ruimtelijk Bestuur > Keuzevrijheid	Goedewerf
	Materiaalcombinaties	Component	Karakter > Esthetiek Bestuur > Investering	Goedewerf
Semipublieke woonsfeer	Gescheiden ver-	Buurt	Karakter > Veiligheid Karakter > Identiteit	Bijlmerplein Goedewerf
	Trappen en doorgangen	Ensemble	Karakter > Veiligheid Karakter > Ruimtelijkheid	Bijlmerplein
	Woonerf en woondek	Ensemble	Karakter > Sociaal Karakter > Ruimtelijk Karakter > Identiteit Karakter > Veiligheid	Bijlmerplein Goedewerf
	Eigen toegang, eigen plek	Woning	Karakter > Ruimtelijk Karakter > Veiligheid Bestuur > Bewonersparticipatie	Bijlmerplein Goedewerf

<i>Attributen</i>				
<i>Thema</i>	<i>Attribuut</i>	<i>Schaalniveau</i>	<i>Waardencategorie</i>	<i>Case study</i>
45 graden koorts	Complexe dakvormen	Gebouw	Karakter > Esthetiek Karakter > Identiteit Bestuur > Exploitatie	Goedewerf
	Geknikte vormen en ruimtes	Gebouw	Karakter > Esthetiek Karakter > Identiteit Karakter > Ruimtelijk	Goedewerf
	Meerzijdige oriëntatie	Woning	Karakter > Ruimtelijk Karakter > Identiteit Gebruik > Binnenklimaat	Goedewerf
Publieke ruimte	Verschillende culturen	Buurt	Karakter > Identiteit Karakter > Sociaal Gebruik > Keuzevrijheid	Bijlmerplein
	Bankjes in openbare ruimte	Buurt	Karakter > Identiteit Karakter > Veiligheid Gebruik > Diensten	Bijlmerplein
Natuur	Groengebied	Buurt	Karakter > Identiteit Karakter > Esthetiek Gebruik > Milieu	Bijlmerplein Goedewerf
	Bomen	Buurt	Gebruik > Milieu Karakter > Ruimtelijk Karakter > Identiteit	Bijlmerplein Goedewerf
Sociale woningbouw	Goede sociale huurwoningen	Woning	Karakter > Sociaal Karakter > Identiteit	Bijlmerplein Goedewerf
	Portiek	Gebouw	Karakter > Veiligheid Karakter > Ruimtelijkheid	Bijlmerplein Goedewerf
	Open keukens	Woning	Karakter > Ruimtelijk Bestuur > Bewonersparticipatie Gebruik > Binnenklimaat	Bijlmerplein Goedewerf

Inhoudsopgave

De traditionele stad

Multifunctioneel programma	p9
Middelhoogbouw	p13
Formele samenhang van het gebouwde ensemble	p17

Traditioneel materiaalgebruik

Baksteen	p21
Detailering van het metselwerk	p25
Kleur van het metselwerk	p29

Differentiatie

Woningsamenstelling binnen het gebouwde ensemble	p33
Gespikkeld bezit	p37
Balkons, loggia's en erkers	p41
Nissen, hoeken en poorten	p45
Woningdifferentiatie	p49
Materiaalcombinaties	p53

Semipublieke woonsfeer

Gescheiden verkeersstromen	p57
Trappen en doorgangen	p61
Woonerf en woondek	p65
Eigen toegang, eigen plek	p69

45 graden koorts

Complexe dakvormen	p73
Geknikte vormen en ruimtes	p77
Meerzijdige oriëntatie	p81

Publieke ruimte

Verschillende culturen	p85
Bankjes in openbare ruimte	p89

Natuur

Groengebied	p93
Bomen	p97

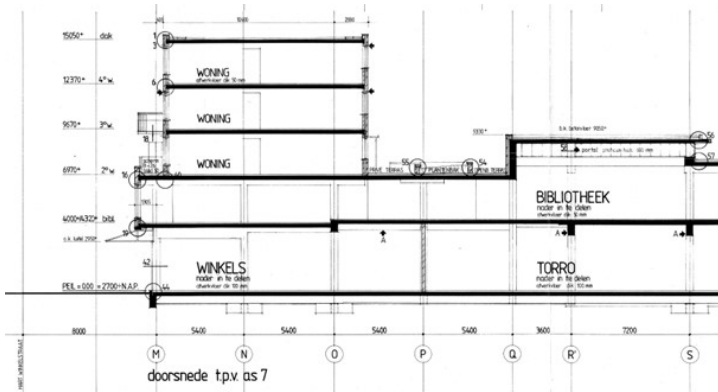
Sociale woningbouw

Goede sociale huurwoningen	p101
Portiek	p105
Open keuken	p109

Overzicht referenties	p113
-----------------------	------

Attribuut **MULTIFUNCTIONEEL PROGRAMMA**
 Thema ***De traditionele stad***

Casestudy Bijlmerplein, Amsterdam Zuidoost
 Schaalniveau Buurt
 Waarden Karakter > Identiteit > Omgevingsidentiteit
 Karakter > Veiligheid > Infrastructuur
 Gebruik > Diensten > Kwaliteit & levensduur

Waardering

Positief

De combinatie van winkelen, wonen en andere commerciële en maatschappelijk functies wordt gewaardeerd omdat het zorgt voor levendigheid op straat op verschillende momenten van de dag. Daarnaast wordt de nabijheid van voorzieningen als positief genoemd.

“Mix van functies: overdag en s avonds zijn er altijd wel mensen.”

“Er is altijd leven in de brouwerij.”

“Levendigheid; combinatie van wonen en winkels lijkt goed te werken.”

“Hoog voorzieningenniveau in de buurt.”

Negatief

Leegstand of alternatief gebruik van winkelpanden wordt negatief gewaardeerd omdat het de levendigheid en veiligheid van de openbare ruimte beïnvloed. Eenzijdigheid van het winkelaanbod wordt kritisch beschreven, duidend op veel ketens, veel eten en goedkope winkels.

“Duidelijke plint, wel veel eettentent en goedkopere winkels.”

“Er waren vrij veel winkelpanden die helemaal dichtgeplakt waren, met allerlei afbeeldingen, foto's en bijvoorbeeld winkelpanden die niet direct als winkel gebruikt werden, maar meer als bedrijf, als bankgebouw of makelaarskantoor. Dat verstoort het openbare karakter wel heel erg.”

Toekomst

Kansen

Behoud van een gemengd programma, waarbij mogelijk uitbreiding van maatschappelijke functies en verrijking van het winkelaanbod kansen zijn.

Bedreigingen

Leegstand is een bedreiging voor het voorzieningenniveau, voor de levendigheid en veiligheid van de multifunctionele wijk.

Ideologie

Ontwerp

De combinatie van wonen en voorzieningen is een belangrijk idee in de stedelijke ontwikkeling van de jaren zeventig en tachtig. Functiemenging kan gezien worden als een tegenreactie op de CIAM-ideologie waarbij de functies wonen, werken, recreatie en vervoer juist gescheiden waren. Het streven van de ontwerpers naar stedelijke vitaliteit is geïnspireerd op traditionele stadsconcepten.

Een publicatie in het tijdschrift *Stedenbouw* uit 1988 beschrijft Amsterdamse Poort als een 'stad in een stad'. 'In de planopzet is uitgegaan van een zo hoog mogelijke gebruiks- en belevingswaarde van de Amsterdamse Poort. Dit is gerealiseerd door o.a. de verregaande integratie van een groot aantal voorzieningen en de zogenaamde clustervorm van de bebouwing, waardoor de overzichtelijkheid van het winkelbestand is geoptimaliseerd en de winkels goed te bereiken zijn. Het winkelgebied zelf wordt als een echt 'binnenstedelijke' structuur grotendeels door kantoren en woningen omgeven. In tegenstelling tot de in het verleden gebouwde 'gebruikscentra', uitsluitend bestaande uit winkels, koel en grootschalig van opzet, met het gevolg van uitgestorven centra na de winkelsluiting, is de Amsterdamse Poort een boeiende en levendige binnenstad.' (Stedenbouw, 1988)

Maatschappij

Ook vanuit de maatschappij klonk er kritiek op de eenzijdigheid van woonwijken en 'slaapsteden'. Deze bezwaren golden ook voor de groeikernen, die vanaf begin jaren zeventig werden bekritiseerd om eentonigheid, ontbreken van voorzieningen en werkgelegenheid en het achterblijven van zogenaamde 'groen weduwen' (Reijndorp, 2012, p. 45).

Referenties

Typische voorbeelden

Centrum Almere Haven, Almere, architect ABBT (1979). Programma: woningbouw, winkels en kantoren

De Terp, Capelle a/d IJssel, architectenbureau Bakker en Verhoeff (1979). Programma: woningbouw, winkels, maatschappelijke functies (wijkvoorzieningen) rondom een uitgebreid woondek.

Literatuur

'In de schaduw van CIAM: Tolkien contra Le Corbusier'. In: Nederlandse architectuur en stedenbouw '45-'80 (pp. 10-23). Uitgeverij Bert Bakker. (Roegholt, 1984)

Attribuut **MIDDELHOOGBOUW**
Thema ***De traditionele stad***

Casestudy Bijlmerplein, Amsterdam Zuidoost
Goedewerf, Almere Haven

Schaalniveau Buurt/ Ensemble

Waarden Karakter > Esthetiek > Vorm & massa
Karakter > Ruimtelijk > Ruimtesequentie
Karakter > Ruimtelijk > Uitzicht en lichttoetreding

Waardering

Positief

De maat van de openbare ruimte, pleinen en gebouwen worden gewaardeerd als prettig, menselijk en mooi. Hierin wordt met name de verhouding tussen gebouwhoogte en de maat van de straat en openbare ruimte genoemd.

“Als je in de winkelstraat staat dan heb je gewoon overzicht, maar het is niet heel hoog. Dus het is niet dat je naast een flat van tien verdiepingen staat. In die zin heeft iedereen contact met de straat, en andersom.”

“De openbare ruimte binnen het ontwerp hebben prettige maten: de winkels zijn voldoende hoog, het profiel van de straat is in voldoende mate ‘intiem.’”

“De manier waarop in een project met veel woningen kleinschaligheid is ontworpen. De maat van de pleintjes, de variatie in het ontwerp van de volumes, de schakeling van woningen en tenslotte het feit dat je een rondje kunt wandelen in de buurt.”

Negatief

Er zijn binnen het onderzoek geen negatieve waarderungen over middelhoogbouw.

Toekomst

Bedreigingen

Verdichting van bestaande gebieden is een mogelijke bedreiging voor de ervaren kwaliteit van middelhoogbouw. Bij geplande gebiedsontwikkeling rondom Bijlmerplein, Shopperhal gebied, wordt middelhoogbouw vervangen door hoogbouw.

Ideologie

Ontwerp

Aan de hoogbouw die in de naoorlogse jaren een opmars maakte kwam begin jaren zeventig abrupt een einde. Stedelijke ontwikkelingen werden gaandeweg aangepast van hoogbouw naar middelhoog- of laagbouw. Dit gebeurde bijvoorbeeld in Zoetermeer, waarbij de wijk Meerzicht half uit hoogbouwflats bestaat en half uit 'kleinschalig woongeluk' (Boekraad, 2002, p. 3).

Het tijdschrift Wonen-TABK uit 1976 beschrijft de 'revival' van een klassieke variant, de middelhoogbouw. Als redenen voor de opkomst van nieuwe vormen van middelhoogbouw noemt het artikel de schoorvoetende herwaardering van het stedelijk en natuurlijk milieu, de afname van de kwantitatieve woningnood, de stijging van de grondkosten en de toename van het ruimtebeslag. Breder wordt de jaren zeventig gezien als 'een periode van het omzien naar het verleden, nostalgie en romantiek' (Steeners, 1976).

Maatschappij

Ook in de maatschappij nam het animo voor hoogbouw eind jaren zestig af en werd een relatie gelegd tussen het wonen in hoogbouw en medische kwalen zoals bronchitis en 'flatneurose' (Blom, 2013, p. 25).

Referenties

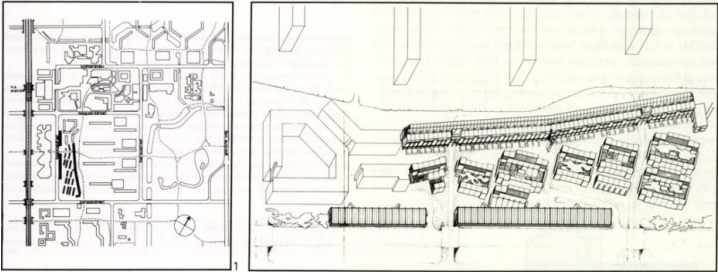
Typische voorbeelden

Hoptille, Amsterdam Zuidoost, architect Rijnboutt/ Soeters (1981).

Middelhoogbouw in de vorm van een 'muur' als bescherming voor achterliggend laagbouw, tegen de hoge onbarmhartige Bijlmerflats.

Bergenbuurt, Capelle a/d IJssel, architect Benno Stegeman (1978).

Middelhoogbouw in organische structuur, direct naast lange hoogbouwflat, ook genoemd 'de Chinese Muur'.

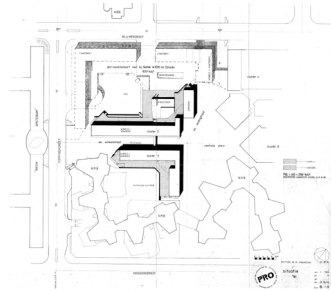

Literatuur

de etagewoning in een nieuw jasje, gestapelde laagbouw: meergezinswoningen, maar dan gezellig. *wonen-TA/BK(4)*, 5-9. (Steemers, 1976)

Projecten Hoptille en Gerdesiaweg - Kleurrijke woningbouw van Kees Rijnboutt. *De Architect*, 5, 69-74. (Koster, 1982)

Attribuut	FORMELE SAMENHANG VAN HET GEBOUWDE ENSEMBLE
Thema	<i>De traditionele stad</i>
Casestudy	Bijlmerplein, Amsterdam Zuidoost
Schaalniveau	Ensemble
Waarden	Karakter > Ruimtelijk > Ruimtesequentie Karakter > Identiteit > Gebouwidenteiteit
Karakter > Esthetiek > Vorm & massa	

Waardering

Positief

De samenhang, de proporties en de vorm van de gebouwen worden gewaardeerd om de helderheid en het overzicht dat ze creëren. Ook het heldere ontwerp van de openbare ruimte die door de blokken wordt gevormd speelt hierin een rol.

“Wat ik vooral van een enorme kwaliteit vond was de stedenbouwkundige samenhang tussen die twee blokken. Het zijn geen losse blokken, maar het zijn echt twee blokken die bij elkaar horen en samen een samenhangende winkelstraat vormen.”

“Het is overzichtelijk, er zijn veel zitgelegenheden. Het maakt sociaal gezien een veilige indruk.”

“De openbare ruimte is ruim, open en royaal opgezet, met goede zichtlijnen. Je kunt je er goed door oriënteren. Ondanks dat de bomen nog niet groen zijn geeft het een aangename indruk.”

Negatief

Er zijn binnen het onderzoek geen negatieve waarderingen over de hoofdvorm van het gebouwde ensemble.

Toekomst

Bedreigingen

Verdichting van bestaande gebieden is een mogelijke bedreiging voor de ervaren kwaliteit en samenhang. Bij geplande gebiedsontwikkeling rondom Bijlmerplein, Shopperhal gebied, worden gebouwen in de rand van de buurt vervangen door nieuwe hoogbouw.

Ideologie

Ontwerp

Na de 'inspraak architectuur' en de 'organische stedenbouw', ontstond er eind jaren zeventig discussie onder architecten over de uitgangspunten in de architectuur. Het architectonisch klimaat veranderde en architecten keerden terug naar rationeel onderzoek van de modernistische tradities. Daarin pleitte Carel Weeber voor 'formele objectiviteit in de stedebouw' en een formele aanpak gebaseerd op de aloude hiërarchie van bouwblok-straat-plein die opnieuw helderheid zou kunnen scheppen in het stadsbeeld (Baeten, 2007, p. 4). In Bijlmerplein kan deze hiërarchie herkend worden. Ook Rem Koolhaas baseerde zijn ontwerp voor IJplein in Amsterdam Noord op het repertoire van moderne stedenbouwkundige vormen (Koolhaas in: Deen, 1990, pp. 11-12).

Maatschappij

In de jaren tachtig leidde de economische crisis tot een "no-nonsense" aanpak, lage budgetten en marktgerichte ontwikkelingen. Ook gingen steeds meer stemmen op om de overheidsbemoediging met de volkshuisvesting te beperken tot sturing op hoofdlijnen (Vreeze, 1993, p. 255). Met de toenemende liberalisering in de jaren tachtig kwamen de projectontwikkelaars, die complete gebieden ontwikkelden in samenwerking met de overheid, vaak binnen een zogenaamde PPS (publiek-private samenwerking)-constructie (Baeten, 2007, p. 12).

Ook het totale programma van Bijlmerplein is ontwikkeld door een commerciële ontwikkelaar (ING Vastgoed) en een gemeentelijk woningbedrijf, geïntegreerd in een samenhangende stedenbouwkundige en architectonische vorm.

Referenties

Typische voorbeelden

Stedenbouwkundig plan Venserpolder, Amsterdam, architect Weeber (1981). Weeber was geïnspireerd door andere grid-steden, zoals de uitbreiding van Barcelona door architect Cerdà. Naast Weeber, Architectengroep '69, Hans Bosch, Kat en Peek en Hein van Meer bouwblokken in dit plan.

Literatuur

Formele objectiviteit in stedenbouw en architectuur als onderdeel van rationele planning. *PLAN*, 11, 26-35 (Weeber, 1979)

Attribuut	BAKSTEEN
Thema	<i>Traditioneel materiaalgebruik</i>
Casestudy	Goedewerf, Almere Haven Bijlmerplein, Amsterdam Zuidoost
Schaalniveau	Component
Waarden	Karakter > Esthetiek > Materialisatie Gebruik > Binnenklimaat > Comfort Bestuur > Exploitatie > Onderhoud

Waardering

Positief

Baksteen wordt gewaardeerd om verschillende redenen. Allereerst als herkenbaar en traditioneel bouw materiaal. Daarnaast speelt de goede staat van het metselwerk een rol, mede door het onderhoudsarme karakter van metselwerk. Ook worden technische kwaliteiten benoemd, zoals warmte-accumulerend vermogen.

“De toegepaste materialen, elementen en hun kleur hebben een rijke traditie in Nederland.”

“Ze hebben het meest proberen te maken met weinig budget. Ze hebben toch gezocht naar hoe krijgen we de fraaiheid erin.”

“Bakstenen zijn zwaar, dus het heeft een vertragend effect als het heel heet is buiten. Dus dat zorgt voor comfort bij hitte.”

“Er is in Bijlmerplein voor die tijd een ontzettend dure Röben steen gebruikt met kostbaar metsel verband.”

“Het is met aandacht is gemaakt, ook het voegwerk. Het is gewoon netjes gemetseld.”

Negatief

De kwaliteit van de baksteen in Goedewerf wordt door sommigen wel armoedig genoemd.

“Het is karakteristiek voor de tijd waarin het complex is ontworpen: eenvoudige goedkope materialen, zoals de baksteen.”

Toekomst

Kansen

Met de opwarming van het klimaat wordt het warmte-accumulerend vermogen van het toegepaste gevelmetselwerk gezien als zeker behoudenswaardig. Ook wordt gevelbegroeiing genoemd als kans.

“Dit zou wel een heel mooi complex zijn, om inderdaad ook met gevelbegroeiing aan de gang te gaan.”

Bedreigingen

Bij isolatie aan de buitenzijde van de gevels, wat zowel bouwfysisch als wat betreft impact voor bewoner en woning positief kan zijn, worden de genoemde kwaliteiten van baksteen bedreigd.

Ideologie

Ontwerp

De Haan en Haagsma schrijven in 1983 het volgende over de opkomst van baksteen als bouw materiaal. In de jaren zeventig werd baksteen weer populair, na verminderde populariteit van dit Hollandse bouw materiaal in de naoorlogse jaren. Huizenkopers wilden graag gezellig en traditioneel en ook in de stadsvernieuwing sloot het materiaal goed aan bij de oude stad. De baksteen biedt voor sommige vormgevers expressieve mogelijkheden die leiden tot een reïncarnatie van de Amsterdamse School. Echter, de noodzaak om zuiniger, en dus soberder, te bouwen heeft dit expressionisme een al te voorspoedige bloei ontzegd (Haan, 1983, p. 89). Metselwerk werd doorgaans niet meer voor de draagconstructie gebruikt, maar als gevelmateriaal. Ook hout als traditioneel bouw materiaal kwam sinds de jaren zeventig weer op, zowel als dragende structuur (houtskeletbouw) als in gevelbekleding (Haan, 1983, pp. 94-95).

Maatschappij

Baksteen als bouw materiaal kan worden gezien binnen een bredere interesse in traditie en geschiedenis. Al in de jaren zeventig werd er gerapporteerd over een periode van het omzien naar het verleden. 'Nostalgie, romantiek en een handig anticiperende commercie hebben de belangstelling voor het afgelopen tijdvak opgeroepen' (Stemers, 1976, p. 7).

Vanaf eind jaren zeventig neemt de baksteen productie in Nederland af, mede door hogere energieprijzen en plaatselijk kleigebrek (Stenvert, 2012, pp. 263-264). Maar ondanks de economische crisis in de jaren tachtig is er in Bijlmerplein toch een relatief dure Rôbensteen gebruikt. Die investering blijkt duurzaam gezien de goede staat en uitstraling van het metselwerk.

Referenties

Typische voorbeelden

Traditionele toepassing van metselwerk in woningbouwproject of meer experimenteel in Gouvernestraat in Rotterdam, door architect Hoek.

Literatuur

Biografie van de baksteen 1850 - 2000. W Books i.s.m. RCE, Stenvert, R. (2012).

Attribuut	DETAILLERING VAN HET METSELWERK
Thema	<i>Traditioneel materiaalgebruik</i>
Casestudy	Bijlmerplein, Amsterdam Zuidoost
Schaalniveau	Component
Waarden	Karakter > Esthetiek > Materialisatie Karakter > Esthetiek > Kleur & textuur Karakter > Identiteit > Gebouwidentiteit

Waardering ***Positief***

Het wijze waarop het metselwerk is toegepast wordt gewaardeerd om het ambacht en de aandacht van de ontwerper. De speelse toepassing van patronen in geel en wit geeft subtiele afwisseling binnen de eenheid. De kwaliteit van detaillering draagt ook bij aan de goede staat van onderhoud, zonder veel vervuiling.

“Het heeft een mooi metselverband. Dat heb je niet direct door, maar geeft het wel iets bijzonders.”

“Details waar normaal allemaal lekranden en sporen zitten zie je hier niet. Ze hebben het gewoon echt goed gedetailleerd.”

“De kleine details die in het metselwerk zitten, zoals die vogels en dat soort grapjes. Het is niet te opvallend gedaan, op een kopgevel of in een hoek.”

“De architectuur is overtuigend, het materiaalgebruik evenwichtig. Het lichte metselwerk blijft lang fris. De gekleurde speklagen bij de doorgangen en entrees maken het levendig.”

“De plastic van die gevels, dat geef een soort rijkdom. Het doet gek genoeg denken aan een soort Amsterdamse school, een monumentaliteit.”

Negatief

Er zijn binnen het onderzoek geen negatieve waarderingen over detaillering van het metselwerk (in Bijlmerplein).

Toekomst

Kansen

Zie 'Baksteen'

Bedreigingen

Zie 'Baksteen'

Ideologie

Ontwerp

De antroposofische architecten Alberts en Van Huut zien voordelen van organische vormen in baksteen voor ruimtelijke en tactiele beleving, maar ook vanuit ambacht en bouwer. De metselaars van het grillig gevormde woonhuis De Waal in Rijnsweerd noemen ze 'kunstenaars' die enorm plezier hadden omdat ze bij het bouwen eindelijk weer mochten nadenken (Idsinga, 2009, p. 121). Waar de detaillering in de jaren zeventig vooral in vorm zichtbaar is, verschuift dit in de jaren tachtig naar patronen en steenvariëaties binnen hetzelfde vlak.

Maatschappij

De patronen en detaillering in het metselwerk kan gezien worden binnen de toegenomen aandacht voor variatie en kwaliteit in de woningbouw.

Referenties

Typische voorbeelden

In de Bergenbuurt in Capelle a/d IJssel, ontworpen door Stegeman, zijn de ornamenten in het metselwerk meer uitgesproken en gelijkend op Amsterdamse school detailleringen. Ook in 'gewone' buurten hebben bijvoorbeeld bergingen vaak dergelijke vertanding op de hoeken (rechts, Waterland Spijkenisse). In andere voorbeelden, met name uit de jaren tachtig, worden in plaats van ornamenten met vormen, ornamenten met kleur en steensoort gemaakt. Voorbeelden hiervan zijn bijvoorbeeld Venserpolder of IJplein in Amsterdam.

Attribuut	KLEUR VAN HET METSELWERK
Thema	<i>Traditioneel materiaalgebruik</i>
Casestudy	Bijlmerplein, Amsterdam Zuidoost
Schaalniveau	Component
Waarden	Karakter > Esthetiek > Kleur & textuur Karakter > Identiteit > Gebouwidenteit Gebruik > Binnenklimaat > Comfort

Waardering

Positief

De kleur van het metselwerk wordt positief gewaardeerd vanwege de esthetische kwaliteit en de samenhang die het brengt in het gehele ensemble. De lichte tint wordt als onderscheidend ervaren en wekt associaties met modernisme, mediterrane sfeer etc.

“De eenheid in kleur, dat geeft rust.”

“En waar ik wel benieuwd naar ben, is of het gebouw nou een keer is schoongemaakt of niet. Maar als het namelijk niet zo is, dan is het verbazend goede kwaliteit lichte steen. Die bestaan op zich, maar die worden vaak niet gebruikt.”

“Door de lichte kleur van het metselwerk is het neutraal en ook minder warm in de zomer.”

“Die lichte kleur maakt het luchtig en mediterraan.”

Negatief

Er zijn binnen het onderzoek geen negatieve waarderungen over de kleur van het metselwerk (in Bijlmerplein).

Toekomst

Kansen

Samenhang in materiaal- en kleurgebruik kan bij renovatie of andere ontwikkelingen in het gebied als uitgangspunt aangehouden worden om nieuwe elementen in de bestaande context in te passen.

Bedreigingen

Anderzijds kan bij toekomstige ontwikkelingen binnen het gebied, zoals vervangende nieuwbouw of ‘strippen’ en nieuw gevelontwerp, de samenhang ook aangetast worden door afwijkend materiaal- en kleurgebruik.

Ideologie

Ontwerp

Hoewel ontworpen door verschillende architectenbureaus, zijn de gebouwen rond Bijlmerplein allemaal gebouwd met lichtgekleurde baksteen. Alleen het voormalige bankgebouw (ook wel ‘Het Zandkasteel genoemd) ontworpen door Alberts & Van Huut, heeft een andere steenkleur. De lichte kleur van het metselwerk heeft een bijzondere achtergrond, opgetekend door Hans van Beek van Atelier PRO. ‘Op weg naar een volgende brainstormsessie – het had licht gesneeuwd – werd ik getroffen door het bindende effect dat dit sneeuwlaagje had (...). Ik stelde voor om voor het hele centrum een zelfde heldere steen te kiezen en het ING-kantoor zijn eigen karakter te gunnen. Aldus werd besloten.’ (Beek, 2017, p. 96)

De samenhang door materiaalgebruik die in het onderzoek duidelijk gewaardeerd wordt, is dus ook doelbewust ontworpen.

Referenties

Typische voorbeelden

Veel andere projecten van Atelier PRO gebouwd in de jaren tachtig delen dezelfde vorm en materiaalkenmerken zoals platte daken, lichte gevels en kleuraccenten. De gevels zijn allemaal licht van kleur in wit of geel. Het materiaal is metselwerk (Centrumgebied Velsbroek 1987), pleisterwerk (bijv. Katerstraat in Den Haag 1984), of een combinatie van metselwerk en pleisterwerk (Ravelijn in Utrecht 1988, centrum Emiclaer in Amersfoort 1989, Entrepot West in Amsterdam 1988).

Katerstraat Den Haag (links), Emiclaer Amersfoort (rechts)

Ook in woningbouwgebieden ontworpen door andere architecten is de lichte kleur, platte daken en kleuraccenten gebruikt, zoals bijvoorbeeld in IJplein, Amsterdam.

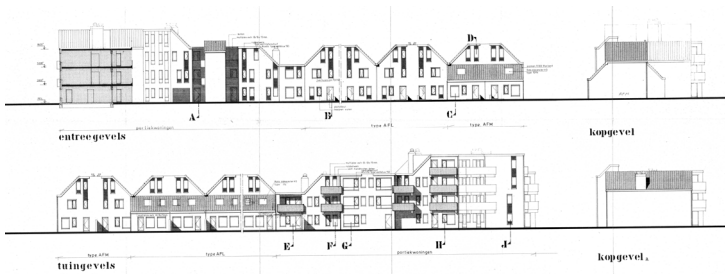

Literatuur

Kracht door wisselwerking - Van Couperusduin tot Meander (Beek, 2017)

Attribuut **WONINGSAMENSTELLING**
BINNEN HET GEBOUWDE ENSEMBLE
 Thema *Differentiatie*

Casestudy Goedewerf, Almere Haven
 Schaalniveau Ensemble
 Waarden Karakter > Sociaal > Sociale structuur
 Karakter > Identiteit > Sociale identiteit
 Karakter > Sociaal > Demografie

Waardering

Positief

Het feit dat er een grote diversiteit aan woningtypes, -groottes en -klassen 'onzichtbaar' geïntegreerd zijn in één wooncomplex wordt gewaardeerd vanwege de sociale samenhang en maatschappelijke representatie die het brengt.

"De schakeling van appartementen en eengezinswoningen binnen één architectonische vorm. Er wonen dan meer soorten huishoudens. Daar wordt het meer een stadje van. Nog even los van het ontbreken van een café."

"Omdat de samenleving ook zo is, dat je niet allemaal dezelfde doelgroep in één blok stopt. En ik denk dat het voor de sociale samenhang alleen maar goed is.

"Je kunt leren dat het toch voldoende diversiteit oplevert binnen een herkenbaar geheel. Zelf associeer ik het ook wel met het vormgeven aan inclusiviteit"

"Mijn hemel wat een sociaal-maatschappelijke beschaving hadden we toen toch ook nog!"

Negatief

Er zijn binnen het onderzoek geen negatieve waarderingen over de woningsamenstelling binnen het gebouwde ensemble.

Toekomst

Kansen

Het uitgangspunt om binnen een wooncomplex of buurtje inclusiviteit en diversiteit vorm te geven wordt als voorbeeld voor het nu gezien.

Bedreigingen

Gentrificatie kan, afhankelijk van het gebied, een mogelijke bedreiging zijn, zeker als veel woningen in de loop der tijd verkocht zijn (zie ook Gespikkeld bezit).

Ideologie

Ontwerp

Binnen het subsidieprogramma 'Experimentele Woningbouw' 1968-1980, ingesteld door minister Schut van VROM was het bouwen voor andere doelgroepen dan het traditionele gezin een belangrijke ambitie. Het mixen van verschillende doelgroepen had vaak als doel gemeenschapsvorming te bewerkstelligen, waarvoor in veel projecten ontmoetingsplekken of ruimten voor gemeenschappelijke activiteiten werden ontworpen om die sociale ambities waar te faciliteren (Barzilay, 2018, pp. 35, 49).

Maatschappij

In veel woonbuurten werd gestreefd naar gemengde woonvormen voor verschillende bevolkings- en inkomenscategorieën, zoals woningwetwoningen, premiehuur, premiekoop, vrije sector en voor verschillende gezinssamenstellingen in de vorm van één- tot vijfkamerwoningen of HAT-eenheden. Verschillende groottes en typen werden hierbij binnen hetzelfde complex gerealiseerd. Conform het sociaal-democratische ideaal van de jaren zeventig zijn deze verschillen vaak niet of nauwelijks te zien aan de buitenkant (Ubbink, 2011, pp. 127-128).

Referenties

Typische voorbeelden

Sterrenburg III, Dordrecht, architect de Jong en van Olphen (1979).
Combinatie van grondgebonden en gestapelde bouw binnen ensemble met zadeldaken.

Wandelstraat, Woerden, architect Van Ginkel (1978-1984). Premiekoop en huurwoningen, grondgebonden en boven-benedenwoningen 'onzichtbaar' gecombineerd binnen traditionele architectuur.

Literatuur

Predicaat experimentele woningbouw 1968-1980. Xerox/OBT. (Barzilay, 2018)

Attribuut **GESPIKKELD BEZIT**
Thema ***Differentiatie***

Casestudy Goedewerf, Almere Haven
Schaalniveau Ensemble
Waarden Karakter > Sociaal > Eigendomssituatie
Karakter > Sociaal > Sociale structuur
Bestuur > Keuzevrijheid > Architectuur

Waardering ***Positief***

De combinatie van sociale huurwoningen in bezit van een woningcorporatie en eigen woningbezitters wordt als prima sociale mix gezien. De tekenen van toe-eigening worden gezien als positieve uitingen die met woningbezit worden geassocieerd. Met name de flexibiliteit van de architectuur waardoor verschillen in bezit, kleur of bouwelementen niet opvallen werd als positief gewaardeerd.

“Er is een aantal huizen is verkocht en dat kun je ook zien. Dan hebben ze een andere kleur, ofzo, of hebben ze een keer wat vervangen. Maar het mooie is, dat kan het allemaal wel hebben.”

“Dat vond ik heel charmant, zonder dat je nou direct denk, dat wijkt af. Het heeft als het ware heel veel flexibiliteit in zich, waardoor het nog steeds dan één geheel blijft, en dat vond buitengewoon knap moet ik zeggen.”

“Dit kan zorgen voor een gezonde balans van sociale klassen in het complex.”

“Je krijgt bij een aantal woningen het idee van “my home is my Castle”, veel bloempotten, en andere versiering rond de huizen. Mensen lijken eraan gehecht.”

Negatief

Het verschil in de staat van onderhoud, waarbij sommige woningbezitter achterblijven, wordt wel als negatief ervaren voor de uitstraling van de buurt.

“De rommeligheid. Je zou het, vanuit beheer, misschien iets meer gelijk moeten trekken. Maar dat zal natuurlijk lastig zijn, omdat je toch ook met die particulieren te maken hebt.”

Toekomst

Kansen

Het plaats geven aan uitingen van toe-eigening van de woning, in bijvoorbeeld de gevel of het portiek, wordt genoemd als uitdaging bij een renovatie.

“Dus dat zou denk ik ook wel iets zijn om mee te nemen voor renovatie of hoe je dan toch ook dat een plek kan geven, dat de bewoners die behoefte om toch iets van eigenheid ook aan te geven.”

Bedreigingen

Door de gecombineerde eigendomsstructuur is het moeilijk om collectieve renovatie-ingrepen te doen omdat private woningbezitters wellicht niet willen of kunnen meedoen.

“Dat is vaak best wel een ding, want dan gaan mensen zeggen van ja, ik heb zelf mijn hele badkamer verbouwd. En nu komen jullie het nog een keer doen en ja, dan ga je het hebben over vergoedingen voor zelf aangebrachte voorzieningen. Of ze willen weer precies hetzelfde terug hebben. Dus dat is vaak best wel, ja, ingewikkeld natuurlijk.”

Ideologie

Maatschappij

Al bij het ontstaan in de jaren zeventig en tachtig bestonden de wijken uit een combinatie van huur- en koopwoningen (zie woningsamenstelling van het ensemble). Echter, de verhouding is na voltooiing aanzienlijk verschoven door de verkoop van huurwoningen door woningcorporaties om zo financiële middelen te genereren en om het woningbezit te stimuleren. Hierbij werd aangenomen werd dat eigen woningbezit een positieve effecten zou hebben zoals het verstevigen van de sociale structuur en meer betrokkenheid en investeringen in de buurt (Ubbink, 2011, pp. 51, 130). Ook in het landelijk beleid werd sinds de jaren vijftig het eigen woningbezit gestimuleerd en vanaf midden jaren zeventig werd ‘een vrije keuze tussen huren en kopen voor alle inkomensgroepen’ een speerpunt in het volkshuisvestingsbeleid (Boelhauer, 2019, p. 7)

Referenties

Typische voorbeelden

Stedenwijk Noord, Almere-Stad, architect oorspronkelijke bouw: Bureau voor Stedenbouw en Architectuur Reijenga Postma (1980), renovatie architect: 19 Het Atelier Architecten Zwolle (2012).

Renovatie door corporatie met verschillende gradaties/ opties voor private woningeigenaren.

Attribuut **BALKONS, LOGGIA'S EN ERKERS**

Thema ***Differentiatie***

Casestudy Bijlmerplein, Amsterdam Zuidoost

Schaalniveau Gebouw/ component

Waarden Karakter > Esthetiek > Gevelcompositie
Karakter > Ruimtelijk > Uitzicht en lichttoetreding
Karakter > Esthetiek > Vorm & massa

Waardering

Positief

De dieptewerking in de gevel, ook reliëf genoemd, wordt waardevol gevonden vanwege esthetische redenen, maar ook omdat het de individuele woning herkenbaar maakt, contact met de straat of woondek legt en toch voldoende privacy biedt. De variatie in vorm van balkons, loggia's en erkers die tegelijkertijd architectonisch samenhangend is worden zeer positief gewaardeerd.

“Voor mij zit de kwaliteit wel echt in het reliëf, het feit dat erkers en balkons die gevel enorm bepalen en ook de relatie van wonen met de straat enorm afwisselend en interessant maken.”

“Die dieptewerking in de gevels die ontstaat door gemetselde balkons en erkers, de zorgvuldige detaillering en de hoogwaardige baksteen.”

“Er zit diepte in de gevel. Je kunt balkonnetjes herkennen. De gevel doet vrij divers aan.”

“Er zit een mooie opbouw in die gevels; die onderste balkons zijn gesloten en de hogere balkons hebben open hekwerkjes. Dus onderaan heb je meer privacy en hoe verder van de winkelstraat hoe meer openheid er is.”

“Als er in die winkelstraat geklooid wordt, dan kun je een melding gaan maken als je dat vanuit je balkon ziet.”

Negatief

Er zijn binnen het onderzoek geen negatieve waarderingen over de balkons, loggia's en erkers.

Toekomst

Bedreigingen

De noodzaak tot (buiten)isolatie van de gevel en eventuele koudebruggen kan het reliëf van de gevel veranderen, met name in de detaillering en dieptewerking. Ook het afsluiten van loggia's met bijvoorbeeld glasconstructies zou het reliëf veranderen.

Ideologie

Ontwerp

De diepte en afwisseling in de gevel komt voort uit het vormgeven van mogelijkheden tot contact. In het structuralisme stonden onderlinge ontmoetingen en de relatie met de straat centraal. Het boek 'Structuralisme in de Nederlandse architectuur' benoemt naast menselijke maat en ontmoeting ook herbergzaamheid als thema voor de vormgeving van balkons en erkers.

'Veel belang hecht men in het structuralisme aan de individuele herkenbaarheid van eigen woon- en werkruimte. Juist in het overgangsgedrag van woning naar buitenruimte blijken individuele

ingrepen mogelijk.

Zo ontwierp Hertzberger in verschillende woningbouwprojecten balkons die het mogelijk maken je in een beschermde hoek terug te trekken of juist contact met de burens te zoeken (...) Ook op stedenbouwkundig niveau os 'herbergzaamheid' een steeds terugkeren trefwoord en zette men zich af tegen schaalloosheid' (Heuvel, 1992, pp. 23-24).

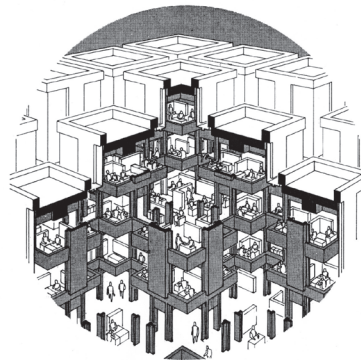
Het contact met de straat vanuit woning of balkon, door Jane Jacobs 'eyes on the street' genoemd, werd gezien als een middel om sociale samenhang/ controle en leefbaarheid te bevorderen.

Referenties

Typische voorbeelden

Centraal Beheer kantoor, architect Herman Hertzberger (1972).

Ruimtelijke eenheden zijn geschakeld rondom een 'straat' en vanuit de open hoeken heb je steeds contact met andere verdiepingen.

RUIMTECONCEPT

Literatuur

Structuralisme in de Nederlandse architectuur, Uitgeverij 010 (Heuvel, 1992)

Attribuut **NISSEN, HOEKEN EN POORTEN**
Thema ***Differentiatie***

Casestudy Goedewerf, Almere Haven
Bijlmerplein, Amsterdam Zuidoost

Schaalniveau Gebouw

Waarden Karakter > Esthetiek > Vorm & massa

Karakter > Veiligheid > Toegankelijkheid

Karakter > Ruimtelijk > Privacy

Waardering

Positief

De privacy en beschutting die wordt gecreëerd door nissen en hoeken wordt gewaardeerd, zowel vanuit veiligheid als bescherming voor weer en wind. De sfeer wordt informeel, prettig en rommelig genoemd. De openheid en doorgangen die de nissen en poorten bieden worden typisch voor die tijd genoemd.

“Wat ik heel goed vond, is dat je in die hoeken, had je zou maar zeggen overal ramen, allemaal glas naar buiten toe. Geen enkele hoek was donker, er was altijd een doorkijk. Zelfs in de gebouwen verwerkt, en dat vond ik echt superslim bedacht.”

“De kleinschaligheid, het kronkelige van de straat en het heeft steeds van die hoekjes. Misschien dat dat het knusse en omarmende brengt.”

“De geleiding van de bouwmassa geeft een informeel karakter.”

“De setback in de plint geeft een open ervaring, niet zo massief. Het voorkomt dat de gebouwen één massa zijn.”

“Ik vond die binnenwereld van die decks helemaal niet zo helder en overzichtelijk. Maar dat vind ik ook niet per se negatief, het heeft toch wel iets prettigs dat het een beetje een beetje rommelt.”

Negatief

Sommige nissen en hoeken worden echter negatief gewaardeerd door het ontbreken van overzicht. Bepaalde plekken worden daardoor als (potentieel) onveilig ervaren.

“Maar je zag zo nu en dan wel hoekjes en dergelijke, waarvan je dacht: nou, als er ‘s avonds weinig mensen zijn, weet ik niet of ik mij hier dan zo prettig voel.”

“Het was een beetje troosteloos omdat je natuurlijk niet kan zien wat er om het hoekje staat. Dus qua veiligheid is het niet zo chill.”

Toekomst

Kansen

Als overzicht en sociale controle vanuit het (semi-)publieke gebied gegarandeerd is, bieden de nissen, hoeken en poorten aangename beschutting, graduele overgang tussen publiek en privé en de mogelijkheid voor een eigen plek. Maar als die condities niet aanwezig zijn, moeten ze (door interventies) georganiseerd worden.

Bedreigingen

Indien nissen of poorten als onveilig worden ervaren kunnen ze afgesloten worden met hekken of puin, waardoor ze hun functie als graduele overgang verliezen. Ze worden dan ingesloten in het private domein en er komt een harde overgang tussen privé en openbaar.

Ideologie

Ontwerp

Het creëren van privacy en een eigen identiteit was uitgangspunt voor veel ontwerpers. Architect Benno Stegeman zegt hierover: “Een woning moet een onderkomen zijn voor een groepje mensen, een thuis. (...) En dat ze zich erin kunnen herkennen. Dat is iets anders dan een gevel als een plank met om de zoveel meter precies dezelfde deur. (...) Hoe kan een mens zich ‘wohl’ voelen in zo’n omgeving? Waar is hier de beschutting?” (Gameren, 2010, pp. 30-35).

Bij de aandacht voor collectieve ruimte (zie ook thema semi-publiek) werd ook de overgang tussen collectief en privé belangrijk. Naast de mogelijkheid tot ontmoeting werd ook de mogelijkheid tot afscherming een ontwerpogave. Vooral bij grondgebonden woningen werd deze overgang, het margegebied, vaak vormgegeven met bergingen, carports, parkeerplaats en tuinen. Het plaatsen van bergingen voor de woning beperkt de inkijk (en uitkijk) van de woning en zorgt voor een patioachtige voortuin (Ubbink, 2011, pp. 139-140)

Referenties

Typische voorbeelden

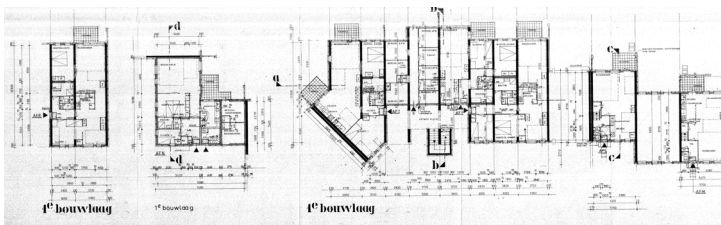
De Gaarden, Houten, architect Ton Alberts (1981) Organische/ antroposofische vormgeving.

Attribuut	WONINGDIFFERENTIATIE
Thema	<i>Differentiatie</i>
Casestudy	Goedewerf, Almere Haven Bijlmerplein, Amsterdam Zuidoost
Schaalniveau	Woning
Waarden	Karakter > Ruimtelijk > Ruimtesequentie Bestuur > Keuzevrijheid > Sociaal Bestuur > Keuzevrijheid > Architectuur

Waardering ***Positief***

De diversiteit aan plattegronden binnen een project wordt gewaardeerd, zeker in vergelijking met de plattegronden van nu. Men noemt ook de kwaliteiten als goede plattegronden, lichte en ruime kamers en keuken, diversiteit in ruimtes.

“Nou, tegenwoordig bouwen ze niet meer zo. Dus ik denk dat ze wel uniek zijn in hun soort. Tegenwoordig bouwen ze alleen maar identieke woningen met allemaal dezelfde plattegronden. Dus ik zou deze koesteren.”

“Positief dat er verschillende woningtypes zijn. Waarschijnlijk best geliefde indeling met een open keuken.”

“Diversiteit aan plattegronden, iedereen heeft zo te zien buitenruimte (super goed!) en iets van een berging. Ruime woonkamers en slaapkamers. Geen standaard herhaling in plattegrond, fijne afwisseling ten opzichte van de plattegronden van nu.”

Negatief

Er zijn binnen het onderzoek geen negatieve waarderingen over woningdifferentiatie.

Toekomst

Kansen

De differentiatie van woningplattegronden wordt als rijkdom gezien en als een voorbeeld en een kans voor de hedendaagse ontwikkelingen.

Bedreigingen

Het terugdringen van woningcorporaties tot hun 'kerntaak' en het minder toegankelijk worden van de sociale huurwoningen, zou een bedreiging kunnen vormen voor de differentiatie van sociale woningbouw.

Ideologie

Ontwerp

Het vormgeven van differentiatie van typologieën leidde tot een grote variatie in plattegronden. Daarnaast wilden zowel architecten als gebruikers plattegronden flexibel in kunnen delen. Paradoxaal genoeg ligt aan al die vormen van gevarieerdheid en vaak een heldere structuur ten grondslag (Vletter, 2004, p. 221). Flexibiliteit binnen een vaste structuur (dragen en inbouw) is conceptueel en procesmatig uitgewerkt door John Habraken in het Open Bouwen concept. Atelier PRO streeft in al hun woningbouwprojecten naar differentiatie 'omdat mensen verschillend zijn en dus diverse woonwensen hebben', qua financieringscategorie, typologie en situering. Ook in Bijlmerplein was woningdifferentiatie het streven door de toepassing van maisonnettes, HAT-eenheden op de vierde woonlaag en woningen met gemeenschappelijke voorzieningen' (Beek, 2017, pp. 101, 455)

Maatschappij

Vanaf eind jaren zestig was er een breed gedragen ambitie om de kwaliteit van de woningbouw te verbeteren, waarin diversiteit centraal stond. Verschillende initiatieven richtten zich op experiment of vernieuwing. De Stichting Architecten Research (SAR) deed vanaf 1964 onderzoek naar manieren om industrialisatie van woningbouw te combineren met bewonersinspraak.

De Nationale Stichting Nieuwe Woonvormen (SNW) zette zich in voor meer op bewoners en de omgeving afgestemde woonmilieus, gemengde woonvormen, functiemenging en compact bouwen. (Somer, 2020, p. 12) Vanuit de overheid werd experiment gestimuleerd door subsidieprogramma's zoals het 'Programma Experimentele Woningbouw' (1968-1980) en Stichting Experimentele Woningbouw (1968-1975) op initiatief van het Bouwfonds Nederlandse Gemeenten die o.a. casco bouw stimuleerden. Daarnaast waren er specifieke initiatieven zoals Stichting Centraal Wonen gericht op woongemeenschappen. Ook op regionaal niveau initieerde bijv. de provincie Zuid-Holland in 1970 het project 'Woning en Woonmilieu', met als uitgangspunten diversiteit van woonvoorkeuren, flexibiliteit om te kunnen inspelen op toekomstige veranderingen (Barzilay, 2018, pp. 13-17)

Referenties

Typische voorbeelden

Molenvliet, Papendrecht, architect Frans van der Werf (1974). Eerste Open Bouwen project met grote diversiteit aan woningplattegronden waarbij (toekomstige) bewoners hun eigen plattegrond mee hebben ontworpen. Wandelmeent Centraal Wonen project, Hilversum, architect Leo de Jonge en Pieter Weeda (1977), Centraal Wonen project met diversiteit aan woningtypes en collectieve ruimtes binnen collectieve woonclusters.

Literatuur

Predicaat experimentele woningbouw 1968-1980. Xerox/OBT. (Barzilay, 2018)

De dragers en de mensen: het einde van de massawoningbouw. Scheltema & Holkema NV. (Habraken, 1961)

Housing for the Millions, John Habraken and the SAR (1960-2000). NAI Publishers. (Bosma, 2000)

Attribuut **MATERIAALCOMBINATIES**
Thema ***Differentiatie***

Casestudy Goedewerf, Almere Haven
Schaalniveau Component/ Gebouw
Waarden Karakter > Esthetiek > Materialisatie
Karakter > Esthetiek > Kleur & textuur
Karakter > Esthetiek > Gevelcompositie
Bestuur > Investering > Betaalbaarheid

Waardering ***Positief***

De combinatie en zichtbaarheid van veel verschillende bouwmaterialen, zoals baksteen, (grind)beton, hout in verschillende toepassingen, wordt gewaardeerd met name omdat het als karakteristiek wordt gezien voor deze architectuur. De decoratieve toepassing en zorgvuldige detaillering van eenvoudige materialen wordt als vakmanschap gezien.

“En beton, en baksteen, en hout, er was zoveel variatie. Ik vind dat je dan wel echt goed kwalitatief nadenkt over wat je bouwt, in plaats dat je één saaie eenvormigheid neerzet. Je werd wel geprikkeld in de materialen.”

“Die combinaties van kozijnen met houten elementen, die horen er wel erg bij. Dus ik ben bang dat je die toch af en toe moet vervangen en onderhouden. Want als je dat weghaalt en vervangt door iets anders, dan raak je iets karakteristieks kwijt.”

“Afwisseling zorgt voor variatie, voorkomt een saai gevoelbeeld.”

“Een mooie les hoe je iets dat ogenschijnlijk saai zou kunnen zijn, door dat kleurgebruik juist zo afwisselend kan maken. Doet wel wat aan Erskine denken.”

Negatief

Er zijn negatieve waarderingen, met name over de kwaliteit van het materiaal maar niet zozeer over de combinaties.

“Armoedig, grof, soms wordt de ondergrens van soberheid bereikt.”

“Dit is karakteristiek voor z’n tijd, ben ik bang. Het was ook wat armelijke tijd en dat zie je daar eigenlijk ook wel weer in terug. Met die boeiboorden en zo.”

Toekomst

Kansen

De later aangebrachte kleuren worden positief gewaardeerd, ook al zijn ze anders dan het oorspronkelijke kleurenschema. Verandering van kleuren bij onderhoud wordt gezien als kans.

“Die renovatiekleuren, die zijn een welkome verfrissing want de oude kleuren waren nogal somber geworden. Ik weet niet hoe ze er 40 jaar geleden uit zagen, maar nu zag het er nogal troosteloos uit. Dus die renovatie kleuren waren prima, die fleurde de hele wijk op.”

“Ik vond de materialen leuk. Ik vond het eigenlijk heel leuk, het had gewoon even wat opknapperij nodig.”

Bedreigingen

Het benodigde onderhoud van verschillende materialen, zoals schilderwerk en vervanging van houten delen en het aanpassen van bijv. boeiboorden en dak-details, is van invloed op de uitstraling en kwaliteit. Dit is met name een risico bij gespikkeld bezit, waardoor er verschillen optreden die de samenhang verminderen.

Ideologie

Ontwerp

De veelheid aan toegepaste materialen en combinaties wordt herkend als typisch voor de jaren zeventig architectuur, maar over de ideeën achter dit materiaalgebruik is niet veel geschreven. Beweegredenen kunnen gezocht worden in de afkeer tegen repetitie en grootschaligheid, zoals door Van Eyck verwoord: “In de stad van nu is alles te groot en te klein, te ver en te dichtbij, te veel en te weinig: te veel en te weinig hetzelfde, te veel en te weinig anders. (...) Hier werd een veelvoud van verschillende elementen als het ware toegestaan een wijd, complex patroon te vormen.” (Eyck, 1960) Al in de jaren tachtig was er debat over de differentiatie in vormen, kleuren en materialen. Architect Pietro Hammel deed naar eigen zeggen met plezier mee aan de niet te stuiten rage van “veel sprongen, hoekwoningen, afwisselende gevels met baksteen en hout, diverse kleuren (liefst donkerbruin) (...) (sommige critici noemen het al de ‘nieuwe lulligheid’ of nog grover ‘nieuwe truttigheid’)” (Luning Prak, 1981, p. 267)

Maatschappij

De oliecrisis, de economische crisis van de jaren tachtig en de lage bouwbudgetten worden vaak genoemd als reden voor de ‘armoedige’ materialisatie. Echter, het is niet duidelijk in hoeverre de combinaties van materialen hiermee verbonden is.

Referenties

Typische voorbeelden

Woningbouw De Boogjes, Rotterdam, architect Pietro Hammel (1979). Combinatie van veelvormig metselwerk, prefabbeton elementen, plaatmateriaal, houten elementen, hekken, planken en kozijnen.

Literatuur

Exploring visual language and typologies in Dutch midrise residential neighbourhoods. 17th International Docomomo Conference Valencia Spain (Spoormans, 2022)

Boek over naoorlogs materiaalgebruik, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en TU Delft, verwacht in 2023.

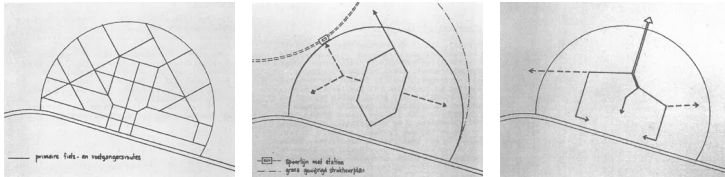

Attribuut **GESCEIDEN VERKEERSSTROMEN**
Thema ***Semipublieke woonsfeer***

Casestudy Goedewerf, Almere Haven
Bijlmerplein, Amsterdam Zuidoost

Schaalniveau Buurt

Waarden Karakter > Veiligheid > Infrastructuur
Karakter > Identiteit > Omgevingsidentiteit
Karakter > Veiligheid > Toegankelijkheid

Verkeersschema's voor Almere Haven (TH Delft, 1977, pp. 16-17)

Waardering

Positief

Het concept van het scheiden van verschillende verkeersstromen wordt vooral ervaren door de rust die er heerst in het autovrije/-luwe woongebied. De hiërarchie van het infrastructurele systeem leidt ook tot complexiteit en moeten zoeken naar de route.

“Ja, ik vind het eigenlijk alleen maar positief, die scheiding van stromen.”

“Het viel me ook op dat er veel ontmoetingen waren en ik kwam ook allerlei mensen tegen. Als daar auto's tussendoor zouden rijden, zou je dat natuurlijk niet hebben. Dan zou iedereen aan de kant springen.”

“Het ‘erf’ gevoel is prettig voor kinderen en ouderen omdat het verkeer hier niet te snel kan rijden.”

“Ik vind veiligheid een heel belangrijk issue, dat je als eigenaar voor een veilige omgeving zorgt. Die gescheiden verkeersstromen is iets wat je erbij krijgt en wat in mijn beleving heel positief kan zijn, omdat je toch vaak bij de verschillende verkeersstromen hebt dat mensen elkaar in de weg zitten. De fietsers met de automobilist, de voetgangers en fietsers. Dat je niet wordt overreden kortom.”

“Ik vind het zelf niet zo erg dat je er een beetje in moet dwalen. Als je er voor het eerst bent dan moet je even zoeken, dat heb je in allerlei andere oude steden ook en dan ervaar je het juist als leuk dat je moet dwalen.”

Negatief

Door sommigen wordt de infrastructuur met gescheiden langzaam en snel verkeer als onnodig complex ervaren. Ook is de geparkeerde auto wel zeer aanwezig in het woonerf/ woondek wat als praktisch wordt gezien maar de ruimtelijke kwaliteit vermindert.

“Hoe moet je in hemelsnaam aan een bezoeker uitleggen waar je woont, en hoe die daar kan komen?”

“De ontsluiting en de routing moest je echt zoeken hoe je in de wijk kon komen. Ja als voetganger ging het nog wel, maar als auto was knap ingewikkeld en daardoor doet de wijk ook niks met zijn omgeving. Sluit niet aan op de stad.”

Toekomst

Kansen

Het scheiden van snel en langzaam verkeer had tot doel om een veilige leefomgeving te scheppen. Met mogelijke vermindering van het privé autobezit in de toekomst zijn deze infrastructurele modellen weer actueel.

“Je ziet direct kinderen over straten heen fietsen. Dat zijn de kansen voor de terugdringing van de auto, wat we nu ook weer proberen te doen”

Bedreigingen

De scheiding van verkeersstromen leidt op sommige plaatsen juist tot een onveilig gevoel omdat er, in dunbevolkte wijken of op sommige momenten van de dag, weinig gebruikers zijn en dus weinig sociale controle.

Ideologie

Ontwerp

De scheiden van verkeersstromen heeft in veel bloemkoolwijken een horizontale dimensie. Een hiërarchie van wijkontsluitingswegen, buurtontsluitingswegen, woonstraten, woonerven en woonpaden kenmerkt zich door een vertakkende structuur en loopt veelal dood in het woonerf (Ubbink, 2011, pp. 71,72).

Er is vaak ook een verticale dimensie, waarbij bepaalde verkeersstromen worden verhoogd en kruisingen worden voorkomen, zoals in de Bijlmermeer waar autoverkeer functioneel en visueel gescheiden is van andere functie (wonen, winkelen). De autoverkeersinfrastructuur ligt op verhoogde 'dreven' waaruit wel parkeerdeks bereikt kunnen worden. Al is Bijlmerplein stedenbouwkundig en wat betreft bouwtype een afwijking, de stedenbouwkundige relatie met de 'beroemde' hoogbouw Bijlmer bestaat uit de omsluiting van het Bijlmerplein door verhoogde autowegen (dreven) en aantakkingen op het voetgangers- en fietspadennetwerk (Horst, 1991, pp. 30-31).

Maatschappij

Hoewel autobezit in opkomst was, leidde o.a. het rapport van de Club van Rome bij plannenmakers tot investeringen in openbaar vervoer, wandel en fietspaden. De Engelse new town Runcorn was de inspiratie voor Almere om vrije busbanen aan te leggen. Uitgangspunt was dat woningen op maximaal 400 meter (vijf minuten lopen) van een bushalte zouden liggen. De vrije busbanen zijn benoemd als één van de 'Iconen van Almere' (Berkum, 2016, pp. 44-45).

Referenties

Typische voorbeelden

In Lelystad ligt het voetgangersverkeer op verhoogd niveau gekenmerkt door vele blauwe bruggen.

Houten heeft een uitgebreid vrij liggend fietsnetwerk en Almere de gescheiden busbaan.

Attribuut **TRAPPEN EN DOORGANGEN**
Thema ***Semipublieke woonsfeer***

Casestudy Bijlmerplein, Amsterdam Zuidoost
Schaalniveau Ensemble
Waarden Karakter > Veiligheid > Toegankelijkheid
Karakter > Veiligheid > Infrastructuur
Karakter > Ruimtelijkheid > Ruimtesequentie

Waardering ***Positief***

De toegankelijkheid van diverse semi-publieke gebieden wordt positief gewaardeerd. In letterlijke zin dat bewoners en bezoekers de woongebieden openlijk kunnen betreden maar ook in figuurlijke zin dat allen welkom zijn.

“Ik vind het positief dat de stad doorwaadbaar is, dat hier geen hekken zijn geplaatst, want ze waren volgens mij ook geplaatst als het mis was gegaan. Het lijkt me best een kwetsbare plek.”

“Het past natuurlijk heel erg in die tijd, hé? Dat alles open was.”

“Je voelt je welkom om naar boven te gaan, ook al woon je er niet.”

“De trap nodigt wel uit, maar hij wordt ook smaller. Dus hij geeft aan: dit is semi-openbaar/ semi-prive.”

Negatief

De sociale veiligheid wordt als risico genoemd bij de trappen en doorgangen. Het ontbreken van sociale controle doordat je je onttrekt aan het zicht van de publieke ruimte kan zorgen voor een onveilig gevoel. Dit

komt onder andere door verscholen positie en de nissen en hoeken van de trappen en doorgangen.

“Sommige trappen voelden niet bij voorbaat veilig, als in dat er niet per se ogen op gericht zijn. Ze waren wel vaak breed, geen lullig trappetje in een hoekje, maar ze lagen wel vaak in hoeken waarbij je toch even om je heen kijkt.”

“Loopbrug lijkt goed vanaf begane grond, maar is niet aangenaam.”

Toekomst

Kansen

Het afsluiten met hekken kan zowel als een kans en als een bedreiging worden gezien. Hierbij zullen de vormgeving en positionering van trappen en doorgangen, maar ook het overzicht en de functies op het semipublieke dek van invloed zijn. Als er sociale, commerciële of maatschappelijk functies hun toegang hebben op het dek kan dit bijvoorbeeld een positieve invloed hebben op de sociale controle en beheer.

Ideologie

Ontwerp

Middenhoogbouw waarbij tegelijkertijd een directe relatie met het maaiveld zou bestaan was een ontwerpuitgangspunt dat ook logistieke uitdagingen met zich meebracht. Dat leidde tot een complexe logistiek waarbij onderliggende woningen direct toegankelijk zijn vanaf de begane grond, terwijl de bovenliggende woningen via een verhoogd voetgangersniveau en/of trap worden ontsloten. Meestal is het ontsluitingssysteem opgebouwd uit een combinatie van horizontale en verticale principes, direct vanaf de begane grond, via trap, vanaf een verhoogd niveau met of zonder trap. De ontsluiting is derhalve zelden enkelvoudig, maar bijna altijd samengesteld, waardoor een ruimtelijke en functionele verscheidenheid mogelijk wordt. (Steemers, 1976)

Maatschappij

Een artikel uit de jaren tachtig schrijft over de bouwkundige maatregelen om criminaliteit in het Bijlmerplein te voorkomen. Veiligheid werd kennelijk wel als een onderwerp gezien, waarbij het ontwerp van de

opgangen en doorgangen juist werden beschouwd als een maatregel om criminaliteit te voorkomen. Bouwwereld schrijft hierover: 'De verschillende trapopgangen naar de woningen geven een weldoordachte indruk: licht (ook 's avonds) en lucht, ruim van opzet, lichtgekleurde materialen, een zware kwaliteit trapeuningen. (...) Doorgangen in de Amsterdamse Poort kenmerken zich door een ruime opzet, aanwezigheid van daglicht en materialen in een lichte kleur. Zo worden 'enge plekjes' vermeden. (Vissers, 1988)

Referenties

Typische voorbeelden

In de Bergenbuurt, ontworpen door Stegeman, is het voormalig toegankelijke binnenterrein en woondek afgesloten en alleen toegankelijk voor bewoners.

Literatuur

de etagewoning in een nieuw jasje, gestapelde laagbouw:
meergezinswoningen, maar dan gezellig. wonen-TA/BK(4), 5-9. (Stemers,
1976)

Attribuut Thema	WOONERF EN WOONDEK <i>Semipublieke woonsfeer</i>
Casestudy	Goedewerf, Almere Haven Bijlmerplein, Amsterdam Zuidoost
Schaalniveau	Ensemble
Waarden	Karakter > Sociaal > Sociale structuur Karakter > Ruimtelijk > Privacy Karakter > Identiteit > Sociale identiteit Karakter > Veiligheid > Toegankelijkheid

Waardering

Positief

De rustige woonsfeer op het dek van Bijlmerplein en in het hofje van Goedewerf worden gewaardeerd. Het gaat hierbij zowel om praktische zaken als om de atmosfeer. Als voordelen worden genoemd: oase van rust, sociale controle, contact met de burens, fijn om te spelen en parkeren dichtbij huis.

“Het is openbaar gebied, maar het was niet bedoeld als verblijfsruimte voor het winkelend publiek. Het was bedoeld als verblijfsruimte voor de mensen die er wonen en dan vond ik het wel knap gedaan. Dat ze dat zo mooi hebben afgeschermd.”

“Het is open, maar het voelt privé.”

“Een walhallah voor kinderen, met inderdaad sociale controle.”

“Er is een enorme sociale controle in dat stukje. En dat zijn ook allemaal heel veel mensen die er al vanaf het begin wonen.”

“De kleinschaligheid, en het wonen rondom een pleintje, versterkt het ‘buurtgevoel’, evenals de volumeopbouw en de schakeling van woningen. De opzet is karakteristiek voor de tijd waarin deze is ontworpen.”

Negatief

Het besloten karakter van het openbare gebied wordt ook als te introvert en onwelkom ervaren. Daarnaast wordt de veelheid van auto’s en de veelheid aan verharding als negatief gezien.

“Die woonerf-achtige structuren die in zichzelf gekeerd zijn. Maar wat nu - vind ik - nogal gedateerd overkomt omdat je de aansluiting aan de stad mist.”

“In Almere Haven was het toch wat minder ontspannen. En daar voelde ik me wel echt een beetje een intruder.”

“Er is genoeg openbare ruimte, maar het is helaas erg versteend. Vol met geparkeerde auto’s.”

Toekomst

Kansen

Er is een kans om zowel de woonerven als de woondeks groener te maken. Dit zou een positieve impact hebben op klimaatadaptatie maar ook op de beleving, comfort en gebruik. Hierbij kunnen oorspronkelijke ontwerpintenties (al dan niet uitgevoerd) als inspiratie dienen

“Die groene bomen weer terugbrengen die oorspronkelijke ook bedoeld waren. En nog eens een keer verkoeling.”

“Ik denk dat het heel veel potentie heeft als je echt die auto’s eruit zou kunnen halen, dan heb je direct veel vierkante meter binnenin waar je voor vergroening kan zorgen. Dus ik vind het wel kansrijk om het zeg maar meer naar de normen van hier en nu te halen hoor. En dan heb je ook plotseling wel heel veel ruimte tot je beschikking omdat er iets mee te gaan doen.”

Ook is er een relatie te maken met de opkomende ‘deeleconomie’ omdat er in het hof en op het dek al sprake is van collectieve ruimte en collectief gebruik.

“Als ik denk aan meer collectief gebruik, wie weet kun je ook weer aansluiting vinden bij de maatschappij van nu en de manier waarop we er nu naar kijken”

Ideologie

Ontwerp

Een van de kritiekpunten op het modernisme betrof het verloren gaan van de straat als ontmoetingsruimte. Vanaf midden jaren vijftig werd al gepleit voor terugkeer van de straat als ontmoetingsplek, echter in de nieuwe vorm van het woonerf. Anders dan de traditionele straat met dominantie van autoverkeer, had het woonerf een lage dichtheid, een grote hoeveelheid groen, rooilijnen die de overgang tussen openbare weg en particulier eigendom markeren en gebouwen die met de voorgevel op de openbare ruimte zijn georiënteerd (Abrahamse, 2019). Middelhoogbouw zoals in Bijlmerplein is een vorm van 'gestapelde laagbouw' en beoogde de voordelen van hoogbouw (dichtheid, stedenbouwkundige samenhang) te combineren met de voordelen van de eengezinswoning (autonomie en individuele expressie) waarbij sociale contacten op het nieuwe, opgetilde 'maaiveld' plaats kunnen vinden (Steemers, 1976).

Maatschappij

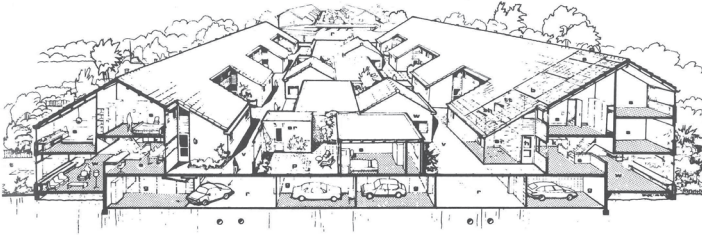
Ontmoeting was een belangrijk thema en er werden veel pogingen gedaan om ontmoeting te enceneren, o.a. in hofjes, erven, semi-private ruimtes. Dit streven heeft bijzondere typologieën opgeleverd, maar soms ook negatieve gevolgen. De wijze waarop mensen elkaar willen ontmoeten -publiek en privé- is kennelijk veranderd sinds de jaren zeventig (Vletter, 2004, p. 61).

Referenties

Typische voorbeelden

Prototype van woondek: doorsnede van Woondekken ontworpen door Alberts in Zoetermeer, met diversiteit aan woningtypes op (patiowoningen) en rondom (split level) een woondek.

Zie ook Emmerhout, ontworpen door Niek de Boer, als eerste Nederlandse woonerf.

Literatuur

The Groeikern Legacy - Housing typologies in Dutch New Towns. 16th International Docomomo Conference Tokyo Japan 2020+1, (L. Spoormans, A. Pereira Roders, W. de Jonge, L. Reinders, 2021)
Exploring visual language and typologies in Dutch midrise residential neighbourhoods. 17th International Docomomo Conference Valencia Spain (Spoormans, 2022)

Attribuut Thema	EIGEN TOEGANG, EIGEN PLEK <i>Semipublieke woonsfeer</i>
Casestudy	Goedewerf, Almere Haven Bijlmerplein, Amsterdam Zuidoost
Schaalniveau Waarden	Woning Karakter > Ruimtelijk > Privacy Karakter > Veiligheid > Toegankelijkheid Bestuur > Bewonersparticipatie > Gebruik

Waardering

Positief

Een eigen toegang en een eigen plek, als buitenruimte aangrenzend aan de woning, wordt als belangrijke kwaliteit gezien. De tekenen van toe-eigening van de ruimte rondom de woning worden ook als positief gewaardeerd. Ook bij de woningen grenzend aan het woondek wordt deze kwaliteit benoemd.

“Dat de sfeer steeds intiemer wordt, en dat je om daar te wonen, dat het juist prettig is dat er weinig andere mensen zijn en ja, dat je daar die ruimte op een vrije manier kan gebruiken.”

“Als mensen een eigen plekje hebben, dan voelen ze zich daar ook verantwoordelijk voor. Dus ik vind dat een heel goed aspect.”

“Door het dek krijg je de suggestie van een grondgebonden woning. Het gevoel een ‘luxe’ grondgebonden woning, heeft wel een economische en een sociale waarde.”

“Je wilt niet altijd je sleutel pakken waar anderen bij staan. Rustige entree en semipublieke buitenruimte.”

Negatief

De overgang tussen (semi)openbaar en privé worden niet overal positief beoordeeld. Met name het plaatsen van schuttingen wordt negatief beoordeeld.

“Tuinen op begane grond zijn oké, maar jammer dat de relatie met water er niet is ivm schuttingen.”

Toekomst

Kansen

Voor de achtertuinen in Goedewerf die nu veelal zijn omheind door schuttingen wordt het maken van een collectieven tuin (eventueel achter een prove zone) als kans gezien om de relatie met het groen meer open te houden en toch voldoende privacy te bieden.

Bedreigingen

De behoefte voor bewoners om schuttingen te plaatsen kan gezien worden als een bedreiging. De overgangen tussen privé en (semi)openbaar zijn kwetsbaar. Dat is ook te zien aan de nieuwe inrichting van plantenbakken op het woondek van Bijlmerplein dat nu succesvol lijkt, maar blijkbaar niet voldeed zoals het was.

Ideologie

Ontwerp

Het creëren van een eigen plek, binnen het collectieve domein, had verschillende uitgangspunten. Het was een tegenhanger van de repetitieve naoorlogse woningbouw, waarin bewoners nu vanuit privacy en comfort een eigen ruimte en eigen voorkeur moesten krijgen. Ook in gestapelde woonvormen wilde men, door optillen van het maaiveld, de voordelen van een eengezinswoning creëren, zoals ‘betere contactmogelijkheden met de begane grond en ruimere uitwendige expressie mogelijkheden’ (Steemers, 1976, p. 8)

Architect Herman Hertberger zag het als taak om een ‘voedingsbodem; te maken waarin een bewoner zelf ‘met eigen inspanning en naar eigen denkbeeld iets kan gaan doen’.

Het toe-eigenen van woning en woonomgeving moest gestimuleerd worden zodat bewoners vanuit betrokkenheid meer zorg aan hun omgeving besteden (Haan, 1981, pp. 141-142).

In een artikel in *Bouwwereld* wordt het creëren van een eigen plek gezien als een maatregel om criminaliteit te voorkomen. De 'boventuinen' (op het dek) in de directe woonomgeving van de woningen, die bewoners op een eigen manier inrichten, getuigen van een zekere betrokkenheid bij dit gebied.' (Vissers, 1988).

Maatschappij

Vandaag de dag worden de grenzen tussen semi-private en publieke ruimtes steeds vaker gemarkeerd door hekken en schuttingen, waardoor de bewust diffuus ontworpen grenzen door bewoners eenduidig gemaakt worden. In veel woonerven wordt, zowel aan de kant van het collectieve hof, als van de groenstructuur, de visuele relatie opgeheven door hoge schuttingen. Naast ontmoeting lijken bewoners ook behoefte te hebben elkaar te vermijden (Nio in: Ubbink, 2011, p. 141).

Referenties

Typische voorbeelden

Woondekken in de rodenbuurt van de wijk Buytenwegh, Zoetermeer, door oa architect

Literatuur

Uit onderzoek in Almere-Haven naar wat bewoners appreciëren in hun woonomgeving blijkt 'mijn eigen' een belangrijk thema, zowel een eigen kamer, de eigen woning of tuin maar ook het eigen hofje. Zie: 'What I Love about my Neighbourhood': Towards a method to include unheard voices and unseen architecture in the heritage domain (unpublished work) (L. Spormans, A. Pereira Roders, D. Czischke, W. de Jonge, 2021)

Attribuut **COMPLEXE DAKVORMEN**
Thema ***45 graden koorts***

Casestudy Goedewerf, Almere Haven
Schaalniveau Gebouw
Waarden Karakter > Esthetiek > Vorm & massa
Karakter > Identiteit > Gebouwidentiteit
Bestuur > Exploitatie > Onderhoud

Waardering

Positief

De schuine daken, de verspringende daklijn en het spel van complexe dakvormen wordt gewaardeerd. De dakvormen worden charmant, herkenbaar en karakteristiek voor die tijd genoemd. Naast uiterlijke verschijning wordt ook de interne ruimtelijke kwaliteit van schuine daken genoemd en de zoldersfeer in woningen.

“De eengezinswoningen hebben ook nog een achterbouw, die weer met een schuine kap met de tweede etage verbonden is. Dat geknik van die kap aan twee kanten, dat maakt ze wel charmant, die huizen.”

“Dat is echt een tijdsbeeld uit de jaren ‘70. Als je kijkt naar al die woonerven; Jan Verhoeven, Piet Blom, noem ze maar op. Iedereen bouwde dakjes.”

“De kapvorm van de eengezinswoningen kan een prettige ‘zolderachtige’ sfeer aan de slaapkamers geven.”

“Ik zou stiekem best nog wel eens een Goedewerf willen bouwen met al die diepte in zo’n gevelwerking, want dat schakelen en dat geknik en dat

gedoe, dat is best aantrekkelijk. Ik weet hoe moeilijk het is om voor elkaar te krijgen, want het gaat allemaal over dure details en gedoe, en dat vinden allerlei ontwikkelaars heel ingewikkeld en corporaties trouwens ook. Dus dat gedoe met die daken van Goedewerf, krijg dat maar eens voor elkaar.”

Negatief

De bouwkundige uitwerking van de dakvormen en de weinig verfijnde detaillering wordt kritisch beoordeeld.

“Kijk aan de ene kant is het gewoon het tijdsbeeld. Je ziet heel veel van dit soort combinaties van 45 graden daken met platte kappen en met boeiboorden uit die tijd in Nederland. Maar werd dat echt zo ontworpen of zat er misschien meer detail in de eerste schetsen.”

Toekomst

Kansen

Zowel de platte daken, als sommige schuine oriëntaties bieden de mogelijkheid voor zonnepanelen.

Bedreigingen

Door de diversiteit aan allerlei dakvlakken met verschillende maten en richtingen kan het toepassen van zonnepanelen of zonneboilers wel rommelig worden.

Ideologie

Ontwerp

In de jaren zeventig nam de welvaart toe en kwam er kritiek op de onmenselijke schaal en het monotone karakter van de naoorlogse buitenwijken. Er kwam meer variatie in de vormgeving van woningen. Hoewel de details niet altijd verfijnd zijn, zorgt de dakvorm voor expressie. Hoe schuiner hoe beter (Eig, 2015, pp. 97-99). In haar MSc-thesis onderscheidt Waaldijk maar liefst 11 verschillende dakvormen die karakteristiek zijn voor jaren 70 woningbouw (Waaldijk, 2022, pp. 34-41) In zijn algemeenheid komt er meer aandacht voor plasticiteit en nieuwe vormen, zoals de kubus en de bol. Ook de ‘primitiefste vorm’ het spitse dak werd populair de uitdrukking van geborgenheid en voorspelbaarheid.

De variatie aan vormen kan ook gezien worden als een gevolg van de hang naar individualiteit en herkenbaarheid van de individuele woning (Vletter, 2004, p. 29). Er was ook kritiek. Carel Weeber zag een nieuwe stijl ontstaan die hij Kleinschaligheid of Nieuwe Truttigheid noemde, en die volgens hem ontstond 'met name door toedoen van Stichting Nieuwe Woonvormen (een betere naam zou achteraf zijn geweest: Nieuw Dakvormen).' (Haan, 1981, p. 228)

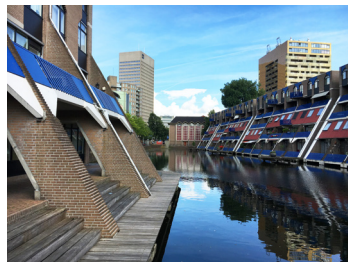
Maatschappij

Schuine daken werden een kenmerk van de jaren zeventig en de bloemkoolwijk. Joris van Casteren schrijft in zijn boek 'Lelystad': 'Onze systeemwoning in de Gondel was van witte baksteen. Er stond een puntdak op dat doorliep tot vlak boven de grond. Door dat puntdak hadden bijna alle kamers in het huis schuine muren. Ook de ramen liepen schuin af. Het was lastig om gordijnen op te hangen.' (van Casteren, 2010, p. 37)

Referenties

Typische voorbeelden

Complexe dakvormen: Hilversumse Meent (links boven), Haagse Veer/ Jacobsplaats in Rotterdam (1975-1981) (rechtsboven) door architectenbureau HWST (rechts), Bornholm in Hoofddorp, gerenoveerd door NAP (1979-1981/ 2015) (linksonder), Weerwolf De Gaarden in 2023.

Attribuut **GEKNIKTE VORMEN EN RUIMTES**
Thema ***45 graden koorts***

Casestudy Goedewerf, Almere Haven
Schaalniveau Gebouw
Waarden Karakter > Esthetiek > Vorm & massa
Karakter > Esthetiek > Gevelcompositie
Karakter > Identiteit > Gebouwidenteit
Karakter > Ruimtelijk > Ruimtesequentie

Waardering

Positief

De geknikte hoeken in de gebouwde vorm zorgen, naast schuine daken in verticale richting, ook voor schuine vormen in het horizontale vlak. Dit wordt gewaardeerd vanwege de beschutte ruimte die het creëert. Door de geknikte hoek ontstaat er een vloeiende ruimte, die vriendelijk en karakteristiek wordt gevonden. Ook geeft het een mooie markering aan de hoeken van het ensemble.

“Door al die afgestompte hoeken ziet het er organisch uit, beschermt.”

“Hoeken lijken geen hoeken te zijn.”

“Er is met veel aandacht gezocht naar een hoek oplossing. De hoek is niet 90 graden en de dakhoogte verspringt daar ook. Hierdoor oogt het vriendelijker.”

“Statige hoekmarkering.”

“Het is een mooi tijdsbeeld, geeft karakter. Het maakt het een plaats in plaats van een uitbreidingswijk.”

Negatief

Er zijn binnen het onderzoek geen negatieve waarderingen over geknikte vormen en ruimtes. Wel over de naastgelegen nis t.p.v. de portiekingang (zie Portiek).

Ideologie

Ontwerp

Voor de wijk De Werven heeft architect Van Stigt een systeem van introvert en extravert gerichte woonclusters ontworpen. Elk gebouw heeft een geknikte vorm, gecombineerd tot een klaverblad (zie referentieprojecten). Hij wilde zo een comfortabele woonomgeving maken in de winderige polder. 'De beschutte hoofdvorm van het plan maakt dat je met weinig toevoegingen aan het huis kunt volstaan. De tuin, de stoep, het erf zijn geweldige overgangsgebieden, waardoor het weer mogelijk is vanuit die plek je met een ander te verstaan. Je eigen territorium, je habitus, je status, je hele familie vormen je rugdekking.' (TH Delft, 1977)

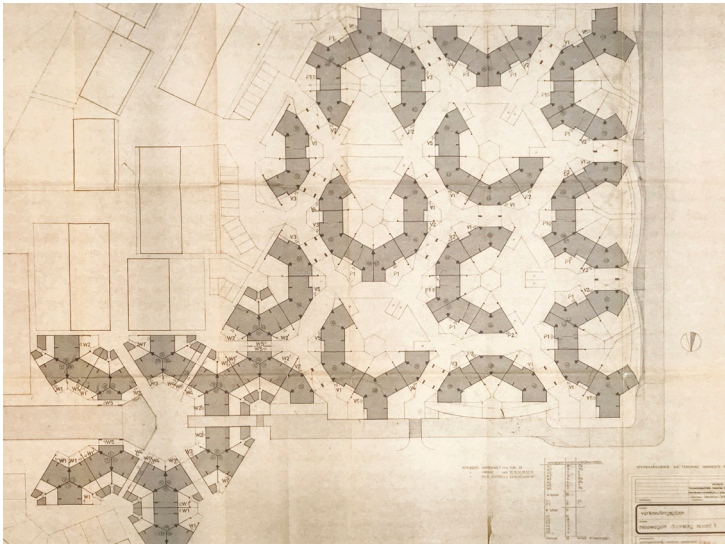
De 'founding fathers' van Almere beschrijven in 'Het DNA van Almere' (Stassen, 2008) de ontwerpmethodes die ten grondslag liggen aan de geknikte vormen. Stedenbouwkundige Stassen kijkt kritisch terug op de '45 gradenkoorts' en de daarmee samengaande 'doolhoven zonder goede oriëntatie'. Planoloog Nawijn legt de methode uit van blokjestekeningen op ruitjespapier. Elk vierkantje kreeg een kleur, water, groen, centrum etc. De Stedenbouwkundige Wanders zegt over de stedenbouw van de wijk De Marken dat de opzet van '45 gradenkoorts' leidde tot het pasmaken met de richting van de grachten, waarbij groen als 'kitvoeg' diende.

Referenties

Typische voorbeelden

De geknikte vorm in wooncomplexen komt voor in diverse structuralistische ontwerpen, zoals bijvoorbeeld Wooncomplex Zwaluw Doorslag in Nieuwegein door architect Jan Verhoeven 1976-1978 (links).

Literatuur

SubUrban Renewal - A Future for Post 65 Aesthetic and Spatial Identity, in Suburban Housing Renovation and Densification TU Delft (Waldijk, 2022)
Het DNA van Almere. 16 interviews. Stassen, B. (2008).

Attribuut **MEERZIJDIGE ORIËNTATIE**
 Thema ***45 graden koorts***

Casestudy Goedewerf, Almere Haven
 Schaalniveau Woning
 Waarden Karakter > Ruimtelijk > Uitzicht & lichttoetreding
 Karakter > Identiteit > Gebouwidenteit
 Gebruik > Binnenklimaat > Comfort

Waardering

Positief

De meerzijdige oriëntatie van de woningen, als gevolg van de geknikte gebouwworm en de nissen en hoeken, wordt gewaardeerd. Hierdoor is er veel daglicht en zon in de woning op meerder momenten van de dag. Ook biedt het uitzicht naar meerdere kanten, bijvoorbeeld zowel op het hof, als op het groen en het water. Het balkon of de tuin in die geknikte hoeken profiteert van dezelfde meervoudige kwaliteiten, beschermt of juist open, en met uitzicht.

“Er was vaak een dubbele oriëntatie aan de orde, dat is heel plezierig.”

“Ramen aan meer dan een zijde betekent zonlicht en uitzicht van meer dan een zijde.”

“Vanuit de woning kan je meer kanten op te kijken. Dat geldt met de voor de appartementen. De eengezinswoningen zijn wat gewoner van aard.”

“Je hebt de luxe van zonlicht door de dag heen, en dus geen donkere hoek. Door zon en het kunnen uitkijken op de omgeving heb je ruimtelijke kwaliteit.”

“De hoekverdraaiing maakt de woning spannend, niet standaard.”

Negatief

Er zijn binnen het onderzoek geen negatieve waarderingen over de meerzijdige woningoriëntatie.

Toekomst

Bedreigingen

Door de verdraaiing en de getrapte opzet hebben de woningen in de hoeken wel veel geveleppervlak, en daardoor een mindere energieprestatie.

Ideologie

Ontwerp

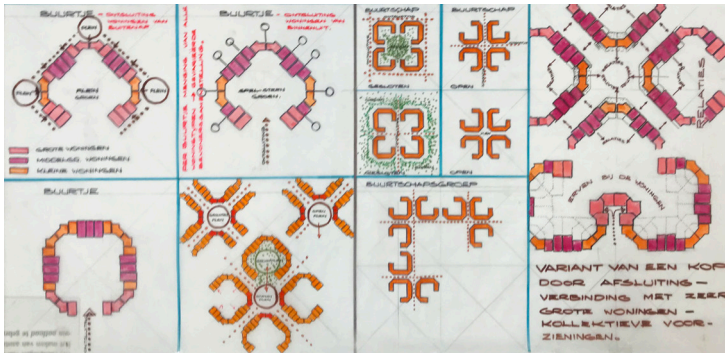
De kwaliteiten van de hoekwoningen lijken meer een gevolg van ambities voor het gebouwcomplex, de collectieve ruimte en de geborgenheid van het openbaar gebied, dan een specifieke ambitie. Hoekwoningen zijn in het architectonisch ontwerp altijd een 'probleem' geweest vanwege voldoende daklichttoetreding, buitenruimte en privacy. De 45 graden hoek en getrapte opzet zijn in de jaren zeventig de oplossing die in plaats 'opoffering' van de hoekwoning juist extra kwaliteiten brengt. Ook in het naast Goedewerf gelegen deel van de Werven, ontworpen door architect Van Stigt, wordt differentiatie in de hoeken ingezet. Zijn ontwerp heeft het karakter van een gereedschapskist, die sterk gesystematiseerd is en geschikt voor industriële productie, maar ruimte laat voor toevoegingen en onregelmatigheden. Door kleine en grote woningen af te wisselen op sleutelposities in het 'klaverblad', in combinatie met locatie specifieke elementen aan bijvoorbeeld straat/tuin/water, werden verschillende identiteiten gecreëerd voor specifieke plekken (L. Spoormans, A. Pereira Roders, W. de Jonge, L. Reinders, 2021)

Referenties

Typische voorbeelden

De wijk De Werven in Almere-Haven, door architect Van Stigt (1977- 1979) heeft eenzelfde soort geknikte hoeken, met daar uitzonderlijke vormgeving of woningtypes.

Literatuur

*Woningbouw Almere-Haven Te Almere. Vol. Dl. 1. Dokumentatie
Bouwtechniek (TH Delft, 1977)*

Attribuut **VERSCHILLENDE CULTUREN**
Thema ***Publieke ruimte***

Casestudy Bijlmerplein, Amsterdam Zuidoost
Schaalniveau Buurt
Waarden Karakter > Identiteit > Omgevingsidentiteit
Karakter > Sociaal > Sociale structuur
Gebruik > Keuzevrijheid > Sociaal

Waardering

Positief

De diversiteit in van het publiek in het openbaar gebied wordt gewaardeerd vanwege de levendigheid en herkenbaarheid. De verschillende culturen hebben zowel betrekking op etniciteit maar ook op doelgroepen zoals kantoormensen, studenten, bewoners etc
“Het gebied trekt mensen uit verschillende sociale groepen aan, zitplekken geven mensen mogelijkheid tot ontmoeting, uitrusten, ontspanning, zeer grote culturele diversiteit met veel kleuren/geuren.”

“Ook voor een maandagochtend 10:30 is het hier levendig. Het voelt stads door een zeer divers publiek. Je ziet bewoners, kantoormensen, studenten etc”

“Door de levendigheid voelt het veilig en het diverse publiek maakt dat je je eenvoudig op je gemak voelt.”

“Levendigheid maakt sociaal veiliger. Verzorgde openbare ruimte nodigt niet uit om te vervuilen. Geeft veiliger gevoel als je in of uit station komt.”

“Er is altijd leven in de brouwerij. Wonen is door ontsluiting echt gescheiden van winkelen, en je hebt wel zicht op de levendigheid.”

Negatief

Er zijn binnen het onderzoek geen negatieve waarderingen over de verschillende culturen.

Toekomst

Kansen

In de omgeving/ randen van Bijlmerplein zijn nieuwbouwwontwikkelingen in uitvoering en planning met meer woningbouw voor verschillende groepen, zoals studentenwoningen en duurdere huur. Meer diversiteit in het woningaanbod kan een positieve invloed hebben op de veelheid aan groepen en culturen.

Bedreigingen

De als kans genoemde woningbouw voor andere doelgroepen kan ook het verdringen van bestaande groepen tot gevolg hebben.

Ideologie

Maatschappij

Veelheid aan culturen, zowel in etniciteit als doelgroep, is niet specifiek voor Post 65 woongebieden maar wel voor Bijlmerplein. Dit heeft zijn achtergrond in de nabije geschiedenis in de relatie met de 'hoogbouw' Bijlmer.

Eind jaren zestig en zeventig werd de Bijlmer gebouwd als 'Utopia' voor de Amsterdammers die de overbevolkte binnenstad wilden ontvluchten of daartoe gedwongen werden door de stadsvernieuwing. De ruime flats waren bedoeld voor middenklasse gezinnen. Echter, gezinnen in de oudere delen van de stad verhuisden liever naar nieuwe steden als Almere of de buitenwijken van Amsterdam, dan naar de hoge flats in de Bijlmer. Vanwege het onafhankelijk worden van Suriname kwamen rond 1975 veel Surinamers naar Nederland en vestigden zich in de Bijlmer. In de Bijlmer heeft, mede daardoor, ongeveer 80% van de bevolking een niet-Nederlandse etniciteit, een van de hoogste percentages in de stad (Aalbers, 2011). De Surinaamse cultuur, maar ook vele andere, hebben belangrijke invloed op de identiteit en het voorzieningenaanbod met een groeiend aandeel van 'etnische ondernemers' (Wassenberg, 2013, p. 66). Ook nu de Bijlmer grotendeels vernieuwd is, blijft het multiculturele karakter, waarbij bewoners met migratieachtergrond zijn gebleven of ook terugkeren naar de Bijlmer.

Naast de diversiteit in etniciteit, is specifiek in Bijlmerplein ook een veelheid aan functies samengebracht. Een gemengd programma, geïnspireerd op de traditionele stad, was een reactie op het scheiden van functies in het hoogbouw deel van de Bijlmer. (zie ook attribuut multifunctioneel programma). Omdat er naast woningen ook winkels, eetgelegenheden, maatschappelijke functies en kantoren zijn, en vanwege de nabijheid van het openbaar stations, zijn er in de publieke ruimte veel verschillende doelgroepen vertegenwoordigd.

Referenties

Literatuur

Hoptille: Een idealistisch woonconcept op tilt: analyse van het verval van een woningcomplex in de Amsterdamse Bijlmermeer en de effectiviteit van de getroffen maatregelen. In: Delftse Universitaire Pers. (Wassenberg, 1988)

Sleutelen aan de Bijlmer: Interpretaties. Publikatieburo, Faculteit der Bouwkunde, TU Delft.(Horst, 1991)

De Betonnen Droom. Thomas Rap. (Dekker, 2016)

Attribuut	BANKJES IN OPENBARE RUIMTE
Thema	<i>Publieke ruimte</i>
Casestudy	Bijlmerplein, Amsterdam Zuidoost
Schaalniveau	Buurt
Waarden	Karakter > Identiteit > Sociale identiteit Karakter > Veiligheid > Toegankelijkheid Gebruik > Diensten > Bruikbaarheid

Waardering

Positief

De bankjes in de openbare ruimte worden gewaardeerd om de mogelijkheid die ze bieden voor uitrusten, eten, mensen kijken en (spontane) ontmoetingen. Ze nodigen uit tot verblijf en daardoor ontmoeting en sociaal contact. Naast bankjes worden ook randen van bloembakken, trapjes etc als zitmogelijkheid gebruikt.

“Vooral de bankjes geven een gezellige reuring op straat. En het was een groot plein, maar niet te groot.

“De buitenruimte is goed ingericht en goed onderhouden. Veel ‘bankjes’; nodigt uit tot verblijven.”

“Het is een frisse dag in het voorjaar. Er zijn veel mensen die buiten lopen en die even uitrusten op een van de banken. Om te kletsen, iets te eten of om te bellen.”

“Het is leuk dat er heel veel ontmoetingen zijn.”

Negatief

Hoewel positieve waardering overheerst, worden er enkele kanttekeningen geplaatst bij de bankjes over vervuiling door etensresten en de minder gebruik bij slecht weer.

“Dat mensen daar zitten en eten trekt wel veel duiven aan.”

“Misschien is het wel seizoensgebonden dat er daar mensen zitten om een praatje te maken.”

Ideologie

Ontwerp

De waardering voor bankjes in de openbare ruimte en de mogelijkheid om uit te rusten en elkaar te ontmoeten geldt niet alleen voor Post 65 wijken. De huidige bankjes zijn ook niet karakteristiek voor het oorspronkelijke ontwerp. Het is niet specifiek, maar wel relevant. Maar collectiviteit en ontmoeting waren wel degelijk een belangrijk thema voor de openbare ruimte van jaren 70 en 80 woonwijken.

Uit de archiefstukken van de ontwikkeling van Bijlmerplein, blijkt dat de ontwerpers Van de Broek en Bakema zich voor het ontwerp en inrichting van de publieke ruimte baseerden op patronen uit ‘A Pattern Language’ geschreven door Christopher Alexander (1977). Hierin worden patronen/manieren gebruikt die de verblijfskwaliteit verhogen en activiteiten in de openbare ruimte stimuleren, bijvoorbeeld door het plaatsen van bomen, zitplekken, afmeting, vormgeving en bestrating van het plein. Beoogde kwaliteiten zijn o.a. iets kleins eten, lang blijven zitten, bier drinken ‘aar passanten kijken en ‘s morgens, ‘s middags en ‘as avonds terecht. Deze ambities is letterlijk uitgekomen en wordt volgens het onderzoek gewaardeerd.

In algemene zin waren naast Alexander ook theorieën van o.a. Kevin Lynch, Gordon Cullen en Jane Jacobs van invloed op architecten en planologen. Ze beschrijven de invloed van visuele diversiteit van de gebouwde omgeving op perceptie van gebruikers en identiteit van de stad. Er komt meer aandacht voor de ruimtelijke sequentie van straten en pleinen (duidelijk zichtbaar in Bijlmerplein) en de informele alledaagse attributen zoals lantaarnpalen, prullenbakken, bankjes etc. (Reijndorp, 2012, pp. 45, 163).

Referenties

Typische voorbeelden

Een inspiratie voor de ontwerpers van Bijlmerplein was 'A Pattern Language' (Alexander, 1977).

Hieronder fragmenten uit het archief van BroekBakema (HNI archief)

Straten

Moeten niet alleen dingen zijn die je doorloopt (dat zijn ze meestal) maar moeten ook verblijfsruimten betekenen.

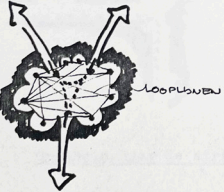

SMALLE EINDEN.

Plaveisel op pleinen.

Op pleinen tekening brengen in plaveisel.
150 squarefoot per persoon levendig (grens 30
100 squarefoot per persoon dood.

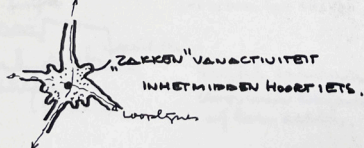
Het publieke plein moet omgeven zijn door gebouwen die ontvankelijk zijn.

LOOPPLEIN

Aktiviteiten moeten rondom het plein aanwezig zijn om verbindingen dwars over te krijgen hetgeen de levendigheid ten goede komt.

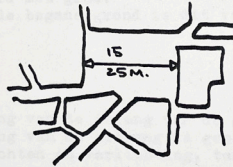
Deze activiteiten moeten op het plein gebracht worden:

"ZAKKEN" VAN ACTIVITEIT
IN HET MIDDELEN HOORT IETS.

Kleine publieke pleinen:

Niet groter dan \pm 20 meter diameter, zo gauw als het groter wordt lijkt het verlatener, alleen Piazza San Marco en Trafalger Square vormen hierop verandering.
Een gezicht is nog juist herkenbaar op \pm 25 meter afstand.
Een stem is nog hoorbaar op \pm 25 meter afstand.

Plaatsen waar je rond kan hangen:

- oudere mensen "outdoor proms"
- jongere mensen "buiten kamers" jeugd
 - stukje overdekt
 - meubilair - straatmeubilair
 - verlichting
 - hoogte verschillen
 - traptreden

Straat café. restaurant en terrassen.

- De meest menselijke steden zijn die, waar de straten vol zijn met café's.
- Je kan er s'morgens, s'middags, s'avonds terecht.
- Je kan er binnen zitten
- Je kan er buiten zitten
- Je kan er koffie drinken

-4-

Blad 4 van het uittreksel.

- Je kan er bier drinken
- Je kan er iets kleins eten
- Je kan er de krant lezen
- Je kan er lang blijven zitten
- Je kan er naar passanten kijken.

Je kunt er op iets wachten, de bus, je meisje of je vrouw of je collega.

Maak er een bushalte bij en een telefooncel.

Gebruik verschillende stoelen, ieder zijn smaak, traptreden, zitmuren, misschien een linnen dak.

Literatuur

In de oonstaanstijd van Bijlmerplein en Goedewerf schreven o.a. Kevin Lynch, Gordon Cullen, Jane Jacobs, Jan Gehl over de straat als verblijfplaats. Recente publicatie baseren zich op dat gedachtegoed, zoals 'The City at Eye Level'.

Attribuut	GROENGEBIED
Thema	<i>Natuur</i>
Casestudy	Goedewerf, Almere Haven Bijlmerplein, Amsterdam Zuidoost
Schaalniveau	Buurt
Waarden	Karakter > Identiteit > Omgevingsidentiteit Karakter > Esthetiek > Vorm & massa Gebruik > Milieu > Waterhuishouding Gebruik > Milieu > Biodiversiteit

Waardering

Positief

Groen in de wijk wordt hoog gewaardeerd. Dit geldt zowel voor parkachtige gebieden in de ruimere omgeving, maar ook voor groenstroken rondom de woningen, waterstructuur etc. Groen wordt gewaardeerd vanwege schoonheid, recreatie en klimaateffecten (verkoeling, waterberging).

“Ik kwam op een gegeven moment in zo’n hele groenstrook tussen de flats uit en dat vond ik wel heel mooi, heel groen zo.”

“Daar zat ook nog dat hele bijzondere stukje groen, dat verdiepte gedeelte, wat er aan de ene kant zorgt voor een heel grappig stukje natuur. Eigenlijk, het zag er een beetje verwilderd uit.”

“Door het groen is het prettig wonen. En de mogelijkheid om te wandelen in het groen.”

“Er is een mooie groenstrook met dat water. Dat is vooral aan de buitengrens, maar in dat speelpje, dat was ook groen.”

Negatief

De overgang naar het groengebied wordt niet altijd gewaardeerd, met name tussen privé tuinen en collectief groengebied.

“Rondom de achtertuinen daar staan dan soms ook weer van die vreselijke schutting allemaal omheen.”

“Het lijkt er niet op alsof die mensen de verbinding zoeken met het water.”

Toekomst

Kansen

Het groengebied wordt gewaardeerd, maar ook als kans voor uitbreiding en meer diversiteit gezien, zeker met het oog op klimaatverandering.

“Je zou natuurlijk nog met groen daar kunnen doen ook, de hele biodiversiteit te bevorderen daar.”

“Ik denk wel dat dat hele groen verhaal, dat dat belangrijk is om uit te leggen. Wat voor een effect, wat voor een positief effect dat heeft, op zo een hele beurt. En de hittestress, de biodiversiteit, dat is natuurlijk ook duurzaamheid. Alleen wordt er in de - hoe moet ik het zeggen - de woningverbetering wordt er altijd alleen maar naar energie gekeken, maar duurzaamheid is natuurlijk een veel breder begrip.”

Bedreigingen

Wijzigingen in het eigendom van groengebieden kunnen een bedreiging vormen. In geval van versnippering is er minder controle op beheer en inzet voor klimaatdoelen.

Ideologie

Ontwerp

Waardering voor groen is niet specifiek voor de Post 65 woningbouwgebieden. Maar anders dan in veel andere woongebieden, was in veel groeikernen de groenstructuur een belangrijk basis voor het stedenbouwkundig ontwerp. Met name in de later ontwikkelde groeikernen zoals Almere en Houten is het groen als bufferzone de belangrijkste drager van het plan (Reijndorp, 2012, pp. 109-111) het groenplan de belangrijkste drager. In Almere was het uitgangspunt dat iedereen binnen 400 meter van grootschalig groen moest wonen.

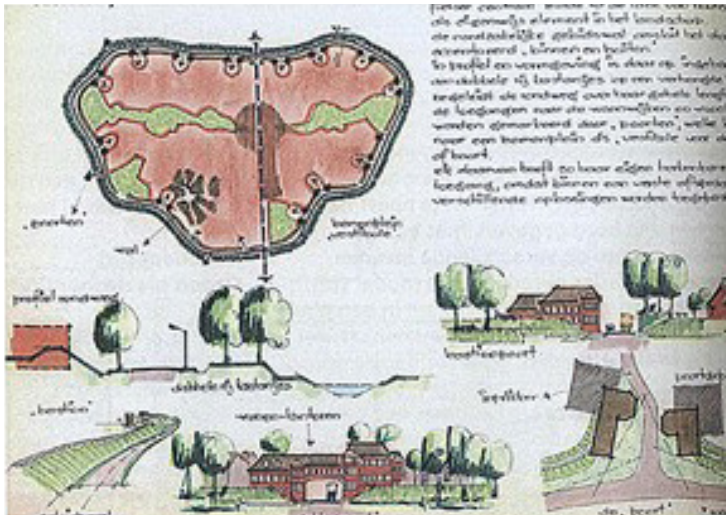
Ook voor de afstand tot openbaar vervoer gold een straal van 400 meter. Uitgaande van onder andere die afstandscirkels ontstond het plan voor Almere-Haven als vanzelf, volgens hoofd stadsontwikkeling Van Willigen (Stassen, 2001, p. 39).

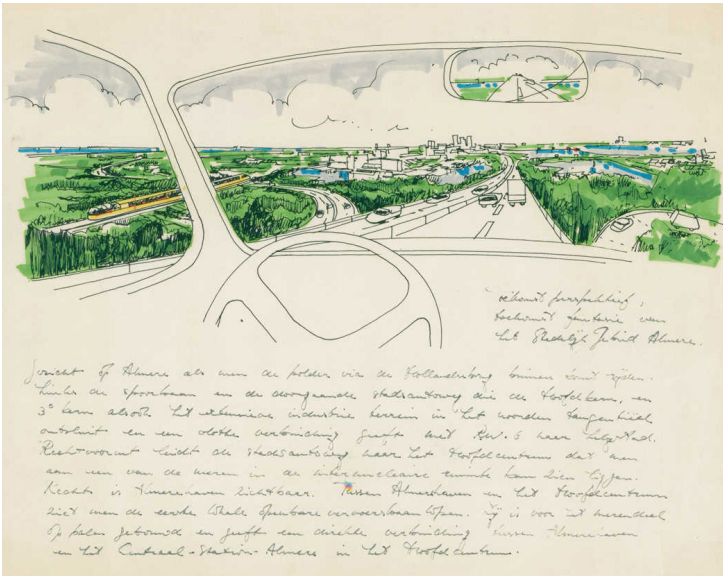
Ook in de Bijlmer was de verwevenheid van infrastructuur en groen een belangrijke basis. Omdat de toename van omvang en snelheid van het autoverkeer strijdig werd geacht met het concept van de moderne tuinstad werd het verkeer opgetild. Het maaiveld werd in de Bijlmer een 'ononderbroken parklandschap'. (Horst, 1991, p. 12) Hoewel de latere gedeeltes van de Bijlmer zoals Bijlmerplein, Hoptille en Heesterveld in een andere ideologie werden gebouwd, en zeker met minder groen parklandschap, profiteren ook deze buurten van het omliggende groen.

Referenties

Typische voorbeelden

Schets van Teun Koolhaas (1972), stedenbouwkundig ontwerper van Almere over de combinatie stad en natuurgebied (links). Groenstructuur in Houten (rechts) bestaat uit een groene 'ruggengraat'.

Attribuut **BOMEN**
Thema **Natuur**

Casestudy Goedewerf, Almere Haven
Bijlmerplein, Amsterdam Zuidoost
Schaalniveau Buurt
Waarden Gebruik > Milieu > Biodiversiteit
Karakter > Ruimtelijk > Ruimtesequentie
Karakter > Identiteit > Omgevingsidentiteit

Waardering

Positief

De bomen in beide locaties worden gewaardeerd vanwege esthetische redenen en het comfort dat ze brengen. Het feit dat na ongeveer 50 jaar de bomen groot en volgroeid zijn wordt als kwaliteit gezien.

“Een boom is een vorm van beschutting, ook al heeft die geen blaadjes. Je gaat er graag onder zitten op die bankjes.”

“Ja, en er stond wel een grote boom, dat vond ik wel heel leuk. Maar ik denk, ja, daar kunnen er ook wel meer van staan om het beter te maken.”

“De bomen voor het zandkasteel zijn erg mooi.”

“Ik vond dat het ook goed aangekleed was met bomen, bloemen, bloembakken. Dus buiten verzorgt ook gewoon goed en dan waren de bomen nog wel niet groen, maar dat zijn natuurlijk straks wel, dat zijn mooie schaduw, plekjes.”

Negatief

Over de bomen zijn binnen het onderzoek geen negatieve waarderingen. Wel over het gebrek eraan.

“Het viel mij op dat er dus oorspronkelijk ook heel veel bomen waren gepland, want ik had een tekening erbij gepakt. En daar stond op de overzicht plattegrond, stonden ontzettend veel bomen getekend. Waar die auto’s dan tussen moeten staan, maar die zijn allemaal weggehaald of die zijn er nooit geweest, dat weet ik niet. Maar het is heel treurig nu, heel kaal.”

Toekomst

Kansen

Meer aanplant van bomen wordt, als gevolg van het hiervoor genoteerde gebrek aan bomen, gezien als kans. Hierbij wordt gerefereerd aan oorspronkelijke plannen waarin meer bomen getekend waren. Als voordelen worden vooral klimaatadaptatie genoemd: co2 opname, tegengaan van hittestress, biodiversiteit etc.

“Ja, je kan meerdere vliegen in één klap slaan dan, dus toch nog die groene bomen weer terugbrengen die oorspronkelijke ook bedoeld waren. En nog eens een keer verkoeling.”

Bedreigingen

Bij grootschalige bomenplant zijn vervanging bij einde levensduur en bomenziektes problemen waar Almere nu mee kampt. Ook is het onderhoud en beheer van de groenaanleg een algemeen aandachtspunt.

Ideologie

Ontwerp

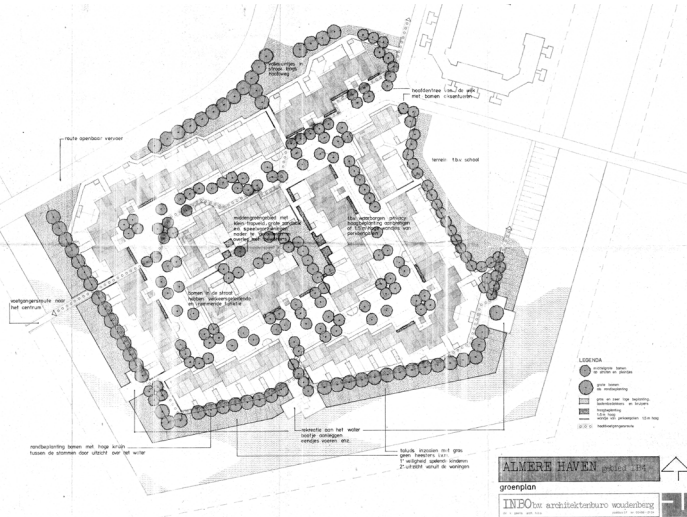
Zoals de waardering voor groengebieden, is ook de waardering voor bomen niet specifiek voor Post 65 woonwijken. En hoewel in de stedenbouwkundige plannen het groen een belangrijke onderlegger was, is de directere woonomgeving vaak stenig met weinig groen en bomen. In bloemkoolwijken kwam er in de jaren zeventig meer aandacht voor groen in de directe woonomgeving, vaak in de vorm van kleine groengebieden die bewoners zelf konden onderhouden.

Maar door de kleinschaligheid (versnippering), het eigen beheer, de opkomst van de auto en de behoefte aan meer parkeerplaatsen zijn deze groengebiedjes vaak verdwenen (Ubbink, 2011, pp. 116-117).

Referenties

Typische voorbeelden

In het oorspronkelijk groenplan voor Goedewerf zijn veel meer bomen te zien dan in de huidige situatie. Het is onduidelijk of deze oorspronkelijk wel geplant zijn of niet. (zie tekening)

Ook zijn er Post 65 woonwijken en woonerven waar wel veel bomen in de directe woonomgeving staan, zoals bijv. in Oevergriend Almere (links) en De Weide in Houten (rechts)

Attribuut **GOEDE SOCIALE HUURWONINGEN**
Thema ***Sociale woningbouw***

Casestudy Goedewerf, Almere Haven
Bijlmerplein, Amsterdam Zuidoost
Schaalniveau Woning
Waarden Karakter > Sociaal > Demografie
Karakter > Sociaal > Sociale structuur
Karakter > Identiteit > Sociale identiteit

Waardering

Positief

Beide locaties, Bijlmerplein en Goedewerf, worden gewaardeerd om de goede kwaliteit sociale woningbouw. Dit wordt, met enige nostalgie, gerelateerd aan de tijd waarin de complexen gebouwd zijn en het toen heersende woningbouwbeleid.

“Mooi voorbeeld van sociale woningbouw uit die tijd.”

“Ik was toch wel diep onder de indruk van Almere Haven: die aandacht voor echt kwalitatief goed wonen, in aparte wijpjes, voor mensen met een smalle beurs.”

“Degelijke gezinswoningen volgens de normen van die tijd. Wel eenvormig.”

“Ruime, lichte woningen met buitenruimte voor iedereen.”

“Gewoon keurige, goeie plattegronden maar niet speciaal ofzo.”

“Ik vond het verrassend grote woningen, zeker voor Amsterdamse begrippen.”

Negatief

De keerzijde van het jaren zeventig en tachtig sociale woningbouwbeleid wordt vooral gezien in de hokkerigheid en standaardisatie van plattegronden en kleine afmetingen van ruimtes zoals slaapkamers en keuken.

“Veel woningen missen ruime slaapkamers. Met de huidige individualisering is dat extra belangrijk.”

“Praktisch ingedeeld maar het laat geen vrijheid aan bewoners. Volgens mij waren deze plattegronden genormeerd en was er geen keuze.”

Toekomst

Kansen

De woningen waren grotendeels bedoeld voor gezinnen, al was ook bij oprichting differentiatie van huishoudens een uitgangspunten (zie woningdifferentiatie). Kansen voor de toekomst worden gezien in bewoning door alternatieve doelgroepen, zoals ouderen of samenwonende young professionals.

“Geschikt voor gezinnen, maar ook voor vrienden die samen een huis delen.”

“Als je deuren gaat vervangen, pak dan brede deuren en geen drempels meer in huis. Dat zou je bij een renovatie kunnen veranderen.”

Bedreigingen

Een bedreiging van de ‘goede sociale huurwoningen’ kan gezien worden in gentrificatie van de buurt, met name in Bijlmerplein Amsterdam, waardoor woningen verkocht of (onder)verhuurd worden voor hogere prijzen en daardoor niet meer toegankelijk zijn voor lagere inkomensgroepen.

Ideologie

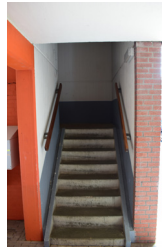
Ontwerp

Vanaf eind jaren zestig was er meer aandacht voor kwaliteit in de woningbouw, wat voor een groot deel gesubsidieerde sociale woningbouw was. De ambitie is te lezen in het volgende citaat van architect Van Stigt: ‘Ik wil aan de hand van de plannen van Almere het sprookje ontmaskeren dat je volkswoningbouw in Nederland alleen maar met seriebouw kunt realiseren, dat het bovendien niet nodig is op die grote schaal hoog te bouwen en dat het ook niet nodig hoeft te zijn dat een serieprodukt een kaal en afgevreten smoel moet hebben of alleen maar een optelsom kan zijn van één ding.’ (TH Delft, 1977, p. 2_3)

Maatschappij

Woningbouwcorporaties waren in de jaren 70-80 overheidsinstanties. De volkshuisvesting was sterk gecentraliseerd en had een jaarlijkse begroting van meer dan 10 miljard gulden (Lans, 2016, pp. 86-88). Sociale woningbouw was bereikbaar voor een brede groep van de bevolking. Pas in 1995 werden de corporaties geprivatiseerd en moesten ze zich gaan richten op hun kerntaken, waaronder huisvesting voor kwetsbare groepen. Maar de balans tussen sociale huur en koop en de rol van corporaties was al een tijd publiek debat. De trend vanaf de jaren zeventig om eigen woningbezit te stimuleren werd door de economische crisis in de jaren tachtig tijdelijk gestaakt. Nieuwe woningbouwplannen werden 'opgekocht' door corporaties. Ook in Bijlmerplein had de crisis een dergelijk gevolg. Opdrachtgever Middenstand Bedrijf Ontwikkeling (MBO) besloot in te grijpen en alle woningen om te zetten van vrije sector huurwoningen naar woningwetwoningen van het Gemeentelijk Woningbedrijf' (Beek, 2017, p. 101). In latere fases was er een tegenovergestelde beweging, waarin corporaties de sociale huurwoningen verkochten aan particulieren (zie ook 'Gespijkeld bezit'). Dit gebeurde in Goedewerf. Als gevolg hebben woonwijken uit de jaren 70 en 80 vaak een complexe eigendomsstructuur. Ook maakt het duidelijk dat dezelfde woning zowel koopwoning als sociale huurwoning kan zijn en er dus geen essentieel verschil in de woning is.

Attribuut	PORTIEK
Thema	<i>Sociale woningbouw</i>
Casestudy	Goedewerf, Almere Haven Bijlmerplein, Amsterdam Zuidoost
Schaalniveau	Gebouw
Waarden	Karakter > Veiligheid > Toegankelijkheid Karakter > Veiligheid > Infrastructuur Karakter > Ruimtelijkheid > Ruimtesequentie

Waardering

Positief

De waardering van de portieken is, in tegenstelling tot de meeste andere attributen, overwegend negatief. In Bijlmerplein zijn de portieken afgesloten en zijn door deelnemers van het onderzoek niet bezocht. Er is positieve verbazing over het feit dat de portieken in Goedewerf publiek toegankelijk zijn. De meeste opmerkingen hebben daarom betrekking op Goedewerf.

“Ik was verrast dat er geen hek of iets dergelijks voor zat. Dat het nog werkte op deze manier en dat vond ik wel leuk!”

“Maar nu kunnen dus gewoon bezoekers gewoon naar binnen lopen, hè!”

“Het past natuurlijk heel erg in die tijd, hé? Dat alles open was. Maar ik heb gehoord dat nog langer geleden het ook normaal dat alle portieken gewoon open waren. In oude woningbouw in Amsterdam was de straatdeur was gewoon open en liep iedereen naar boven.”

“Bij dichte portieken is de ventilatie altijd belabberd.”

“De opgang is donker, onveilig en onaangenaam maar de ontsluiting op de verdieping is daarentegen heel plezierig.”

“De portieken hadden een soort overloopje met maar een paar woning aan. Daar kan je wel contact hebben met andere mensen die daar wonen.”

Negatief

De open portiek in Goedewerf wordt negatief beoordeeld vanwege veiligheid en comfort.

“Het was donker, er lag ook veel troep. Nou ja, ik vond het somber. Nee, ik vond het niks.”

“Een beetje donker en naargeestig.”

“Een ontsluiting zoals je dat nu niet meer zou maken.”

Toekomst

Kansen

Het afsluiten van portieken, zoals bij Bijlmerplein het geval is, of juist het openen van portieken (zoals bij Goedewerf het geval is) kan beiden gezien worden als kans. Het eerste voor (het gevoel van) veiligheid en het tweede voor een betere ventilatie.

Ideologie

Ontwerp

De publieke toegankelijkheid van de portieken in Goedewerf kan gezien worden binnen de ideologie van de semi-publieke woonsfeer. Een complexe ontsluiting werd als positief gezien. De toegang ‘samengesteld uit horizontale en verticale principes, direct vanaf de begane grond, via trap, vanaf een verhoogd niveau met of zonder trap’ moest ruimtelijke en functionele verscheidenheid brengen. In veel projecten is er inderdaad een combinatie van trappetjes, woondek, portiek en galerij. Echter, het ‘compromis tussen hoogbouw en laagbouw’ heeft echter ook veel eenvoudige portiekontsluitingen opgeleverd. De portiek is meer een gevolg van het concept ‘gestapelde laagbouw’, dan een specifiek uitgangspunt.

Referenties

Typische voorbeelden

In het wooncomplex in de Gouvernstraat zijn bij de recente renovatie door DAF architecten (2021) de trappenhuizen afgesloten, terwijl het karakter boven toch open is gebleven. Ook in het de wijk Het Breed, ontworpen door Frans van Gool in Amsterdam Noord uit 1966-1970, zijn bij de renovatie in 2016 de oorspronkelijk open toegankelijke trappenhuizen en loopbruggen ('aviobruggen') afgesloten.

Literatuur

<https://post65.nl/film-plan-van-gool/>

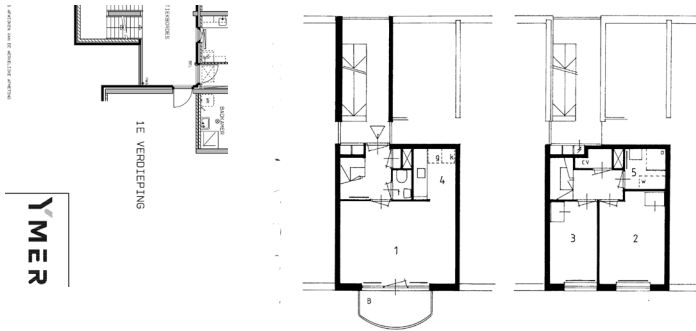
<https://www.dafarchitecten.nl/projecten/gouverne-sstraat/>

Attribuut **OPEN KEUKEN**
Thema ***Sociale woningbouw***

Casestudy Goedewerf, Almere Haven
Bijlmerplein, Amsterdam Zuidoost

Schaalniveau Woning
Waarden Karakter > Ruimtelijk > Ruimtesequentie
Bestuur > Bewonersparticipatie > Flexibiliteit
Gebruik > Binnenklimaat > Ventilatie

Waardering *Positief*

Een plattegrond met open keuken wordt gewaardeerd met het oog op aantrekkelijkheid voor bewoners. Met name het gebruik, de flexibiliteit en de sociale samenhang binnen het huishouden.

In complex Goedewerf hebben alle woningen een open keuken. De meeste woningen in de complexen van Bijlmerplein hebben een gesloten keuken, maar er zijn ook types met een open keuken. De opmerkingen over de open keuken in het onderzoek gaan met name over de woningen in Goedewerf

“Die open keuken is een kwaliteit. Het geeft de mogelijkheid alle gezinsleden te betrekken bij het huishouden.”

“De open keuken is opvallend, dit is een indeling die we veel terug zien in stadswoningen.”

“Waarschijnlijk best een geliefde indeling met open keuken.”

Negatief

De populariteit van open keukens wordt ook gerelativeerd.

“Het heeft wel te maken met persoonlijke voorkeur. De ene bewoner houdt van een open keuken, maar je hebt ook nog steeds huurders die juist een gesloten keuken willen.”

Toekomst

Kansen

De kans van een flexibelere plattegrond, met daarin een open keuken, wordt voor de woningen in Bijlmerplein als een kans gezien. Ook wordt de dynamiek in voorkeuren en specifieke etnische doelgroepen als aandachtspunt gezien.

“Ik denk dat je die plattegronden goed moet bestuderen en zou moeten kijken hoe dat je ze voor je gevoel ruimtelijker en groter kunt krijgen door wat binnenwanden weg te laten, door een woonkamer met een keuken te combineren tot een grote leefkeuken. Het koken en het eten 's avonds is één van de belangrijkste sociale dingen in gezinssituaties of meerpersoonshuishoudens.”

“Er was een tijd lang dat we in sommige Amsterdamse buurten werden gevraagd om de keuken apart te zetten, met name voor bewoners van bepaalde etnische achtergronden. Maar die discussie verandert. Jongere generaties van diezelfde achtergronden vinden een open keuken juist wel aantrekkelijk.”

Bedreigingen

Bedreigingen worden gezien in het juist installeren maar ook het beheren en onderhouden van de ventilatievoorziening bij een open keuken.

“Waar je wel erg op moet letten, is dat ook de afzuiging goed is dan. Bij koken komt ook heel veel fijnstof vrij. Dat realiseren mensen zich vaak niet. Wat ik in heel veel huurwoningen tegenkom is, dat ze ofwel de afzuigkap op het gewoon ventilatiesysteem aangesloten hebben, of de boven kastjes zo ver doortrekken dat er überhaupt geen ventilatie meer is in die keuken. We komen heel veel slechte ventilatie in die woning tegen. Dus dat is wel een aandachtspunt als je het aanpakt.”

Ideologie

Ontwerp

Het ontstaan van de open keuken had voor een deel een technische achtergrond. Toepassen van bouwsystemen en standaardisatie leidde, wellicht tegen de verwachting in, tot meer vrijheden in de woningplattegrond. Zo kon de keuken, die zich traditioneel aan de achterzijde van de woning in de ‘smalle beuk’ bevond, nu op meerdere plekken gesitueerd worden, ook aan de straatzijde. Veelal werd de keuken open gelaten, wat mogelijk was geworden door de uitvinding van de afzuigkap (Kruidenier, 2021, p. 105). De open keuken kan gezien worden binnen een bredere trend van ruimtelijke en visuele verbindingen in de woning. Verticaal en horizontaal werd de plattegrond opengeboken, resulterend in bijv. een open trap in de woonkamer, splitlevelwoningen, zitkuilen en vides (Ubbink, 2011, p. 135).

Maatschappij

De open keuken had ook een weerslag op de emancipatie van de huisvrouw, doordat ze niet in de keuken was ‘weggestopt’ als de rest van het gezin thuishkwam. In zijn algemeenheid ontstond er vanaf eind jaren zestig meer keuzevrijheid in de woningindeling voor de bewoner. Volgens architect Sterenberg moest je als architect zo min mogelijk vastleggen. De bewoner kon zelf beter bepalen waar de keuken of woonkamer moest komen. Een architect moet alleen de ruimte scheppen om tot een eigen keus te komen (Kruidenier, 2021, pp. 105, 108). De openheid van de plattegrond stuitte ook op bezwaren, vanwege het verspreiden van etenslucht, tabaksrook en geluid door de hele woning (Ubbink, 2011, p. 138)

Referenties

Typische voorbeelden

Schets uit tijdschrift Wonen TA/BK (1973) waarin de voordelen van 'verticale relaties binnen de woningen worden verbeeld.

Uit: Ubbink (2011, p. 138)

Overicht Referenties

- Aalbers, M. B. (2011). The Revanchist Renewal of Yesterday's City of Tomorrow. *Antipode*, 43(5), 1696-1724. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8330.2010.00817.x>
- Abrahamse, J. E. (2019). *Opkomst en ontwikkeling van de bloemkoolwijk. Het ontwerp van woonwijken in Nederland en de zoektocht naar identiteit*. Amersfoort: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
- Alexander, C., S. Ishikawa, M. Silverstein. (1977). *A pattern language: towns, buildings, construction*. Oxford University Press.
- Baeten, J. (2007). De renaissance van het ontwerp. In *Acquisitieplan Collectie NAI 1978-1994*.
- Barzilay, M., R. Ferwerda, A. Blom. (2018). *Predicaat experimentele woningbouw 1968-1980*. Xerox/OBT.
- Beek, H. v., M. Teunissen. (2017). *Kracht door wisselwerking - Van Couperusduin tot Meander*. Lecturis.
- Berkum, A., J.F. den Hartog, J.W. Bruggekamp. (2016). *Iconen van Almere. De stad vertelt haar verhaal* (A. e. D. d. J. Berkum, Ed.). Pharos Uitgevers.
- Blom, A. (2013). *Atlas van de wederopbouw, Nederland 1940-1965 : ontwerpen aan stad en land*. 010 Publishers.
- Boekraad, C. M. v. W. (2002). *De Gave Stad*.
- Boelhouwer, P., K. Schiffer. (2019). De meerwaarde van de eigen woning: geef starters een kans!: Analyse en oplossingsrichtingen. In: Delft University of Technology.

Bosma, K., D. van Hoogstraten, M. Vos. (2000). *Housing for the Millions, John Habraken and the SAR (1960-2000)*. NAI Publishers.

BZK, M. o. (2021). *Informatieblad Participatie in de Omgevingswet - Wat regelt de wet?* Den Haag

Council-of-Europe. (2005). *Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*. Faro, Portugal

Deen, W., C. Grafe, B. Leupen. (1990). *Hoe modern is de Nederlandse architectuur?* Publikatieburo Bouwkunde.

Dekker, D. (2016). *De Betonnen Droom*. Thomas Rap.

Eig, M., L. Spoormans. (2015). *Koppen. Het aanzien van de kopgevel in de woningbouw*. BNA Onderzoek.

Eyck, A. v. (1960). De milde raderen van de reciprociteit. *Forum*, 6/7.

Fairclough, G. (2009). *New heritage frontiers. In: Heritage and Beyond*. Council of Europe Publishing

Gameren, D. v., D. van den Heuvel, H. Mooij, P. van der Putt, O. Klijn, F. van Andel. (2010). *The Woonerf Today/ Het woonerf leeft*. NAI Publishers.

Haan, H. d., I. Haagsma. (1981). *Wie is er bang voor nieuwbouw... confrontatie met nederlandse architecten*. Intermediair Bibliotheek.

Haan, H. d., I. Haagsma. (1983). *Een onderwerp van voortdurende zorg - Het naoorlogse bouwen in Nederland*. Kluwer.

Habraken, J. (1961). *De dragers en de mensen: het einde van de massawoningbouw*. Scheltema & Holkema NV.

Heuvel, W. J. v. (1992). *Structuralisme in de Nederlandse architectuur*. Uitgeverij 010.

Horst, J. t., H. Meyer, A. de Vries. (1991). *Sleutelen aan de Bijlmer: Interpretaties*. Publikatieburo, Faculteit der Bouwkunde, TU Delft.
Idsinga, T. (2009). *Steen. Nederlandse architecten over hun drijfveren, denkbeelden en werkwijze*. Athenaeum - Polak & van Gennep.

Koster, E. (1982). Projecten Hoptille en Gerdesiaweg - Kleurrijke woningbouw van Kees Rijnboutt. *De Architect*, 5, 69-74.

Kruidenier, M. (2021). *Architect Jan Sterenberg en het wonen in de jaren '70 - groeikernen en woonmilieus*. nai010 uitgevers.

Lans, J. v. d., M. Pflug. (2016). *Canon Volkshuisvesting*. Vereniging Canon Sociaal Werk.

Luning Prak, N. (1981). Het geloof van de architecten. In H. d. Haan, I. Haagsma (Ed.), *Wie is er bang voor nieuwbouw... confrontatie met Nederlandse architecten* (pp. 267-273). intermediair bibliotheek.

Reijndorp, A., L. Bijlsma, I. Nio. (2012). *Atlas Nieuwe Steden. De verstedelijking van de groeikernen*. trancity^valiz i.s.m. INTI.

Roegholt, R. (1984). In de schaduw van CIAM: Tolkien contra Le Corbusier.

In *Nederlandse architectuur en stedebouw '45-'80* (pp. 10-23). Uitgeverij Bert Bakker.

Sobhani Sanjbod, H., L. Hermans, D. Reijnders, L. Veldpaus. (2016). Captain, where can we find the attributes? *The Historic Environment: Policy & Practice*.

Somer, K. (2020). *Groei, verandering, differentiatie. Architectuur in Nederland 1965-1990*.

Spoormans, L., A. Pereira Roders, D. Czischke, W. de Jonge. (2021). 'What I Love about my Neighbourhood' - Towards a method to include unheard voices and unseen architecture in the heritage domain [Journal article]. TU Delft.

Spoormans, L., A. Pereira Roders, W. de Jonge, L. Reinders. (2021). The Groeikern Legacy - Housing typologies in Dutch New Towns. 16th International Docomomo Conference Tokyo Japan 2020+1, Inheritable Resilience: Sharing Values of Global Modernities, Tokyo.

Spoormans, L., W. de Jonge, D. Czischke, A. Pereira Roders. (2022). Exploring visual language and typologies in Dutch midrise residential neighbourhoods. 17th International Docomomo Conference Valencia Spain, Modern Design: Social Commitment & Quality of Life, Valencia.

Stassen, B. (2008). *Het DNA van Almere. 16 interviews*. Casla.

Stassen, B., J.J. Berg. (2001). *Peetvaders van Almere: interviews met bestuurders en ontwerpers*. CASLa.

Stedenbouw. (1988). De Amsterdamse Poort: toegang tot bruisend, modern hoofdwinkelcentrum in A'dam-z.o. *Stedenbouw*, 40, 12-14.

Stemers, T., M. Klaren. (1976). de etagewoning in een nieuw jasje, gestapelde laagbouw: meergezinswoningen, maar dan gezellig. *wonen-TA/BK*(4), 5-9.

Stenvert, R. (2012). *Biografie van de baksteen 1850 - 2000*. W Books i.s.m. RCE.

TH Delft, A. d. B. V. B. (1977). *Woningbouw Almere-Haven Te Almere. Vol. Dl. 1. Dokumentatie Bouwtechniek*. TH Delft, Afdeling der Bouwkunde.
Ubbink, M., T. van der Steeg. (2011). *Bloemkoolwijken: analyse en perspectief*. Uitgeverij SUN.

van Casteren, J. (2010). *Lelystad*. Prometheus.

Veldpaus, L. (2015). *Historic urban landscapes : framing the integration of urban and heritage planning in multilevel governance* Technische Universiteit Eindhoven]. Eindhoven.

Vissers, M. (1988). Bouwkundige maatregelen om vandalisme te voorkomen. *Bouwwereld*, 84(6), 31-33.

Vletter, M. d. (2004). *De kritiese jaren zeventig. Architectuur En Stedenbouw in Nederland 1968-1982*. Uitgeverij 010.

Vreeze, N. d. (1993). *Woningbouw, inspiratie & ambities, Kwalitatieve grondslagen van de sociale woningbouw in Nederland* [Dissertation, Technische Universiteit Delft]. Almere.

Waaldijk, M. (2022). *SubUrban Renewal - A Future for Post 65 Aesthetic and Spatial Identity in Suburban Housing Renovation and Densification* TU Delft]. Delft.

Wassenberg, F. (1988). Hoptille: Een idealistisch woonconcept op tilt: analyse van het verval van een woningcomplex in de Amsterdamse Bijlmermeer en de effectiviteit van de getroffen maatregelen. In: Delftse Universitaire Pers.

Wassenberg, F. (2013). *Large housing estates: ideas, rise, fall and recovery The Bijlmermeer and beyond* TU Delft]. Delft.

Weeber, C. (1979). Formele objectiviteit in stedenbouw en architectuur als onderdeel van rationele planning. *PLAN*, 11, 26-35.